

دولت او عهده بزو کي داور کا طر شهادت عهده

САИРАМ

بوع از ايارين زند

اون بدين

ТАТАРЫ
НА
ЗЕМЛИ
БЕЛАРУСИ

БІМСІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

**КВАРТАЛЬНІК
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
НА БЕЛАРУСІ
("АЛЬ-КІТАБ")**

**№ 2 і № 3
МЕНСК 1991**

Згуртаванню татароў-мусульман на Беларусі / "Аль-Кітаб" /
вялікую дапамогу аказалі спадарыні і спадары:
А.Александровіч, Х.Александровіч, Г.Анісімава, М.Асановіч,
Э.Асановіч, М.Байрашэўскі, Г.Бака, Р.Барадулін, М.Баранік,
Я.Басін, Э.Башыраў, А.Бельскі, В.Вайткевіч, І.Вяргейчык,
В.Вячорка, Р.Гамзавіч, Н.Гауров, А.Гембішкі, В.Гліннік,
В.Гронскі, А.Гуркоў, Я.Гучок, М.Даншыг, С.Думін, Я.Ждановіч,
С.Ільясэвіч, Т.Канапацкая, Я.Кузьміна, А.Лакотка, А.Люты,
С.Макаёнак, Я.Малашэвіч, А.Мальдзіс, В.Мацюшэнка, Л.Мельнік,
Э.Меметава, У.Навуменка, В.Несцяровіч, Т.Панчанка, У.Пашук,
А.Пятрашка, А.Рагуля, Р.Раманчук, Э.Рапановіч, С.Рафаловіч,
С.Сабалеўская, В.Сараеў, В.Скалабан, Дз.Смольскі, М.Смольскі,
М.Суша, В.Трыгубовіч, У.Усманава, Е.Гешчанка, І.Чыгрынаў,
М.Шабановіч, С.Шабановіч, А.Шагідэвіч, Ф.Юркевіч, А.Юрэвіч,
А.Якубоўская, Т.Якубоўская, Б.Якубоўскі, Х.Ясінская.

Вельмі дапамаглі "Аль-Кітабу" браты-мусульмане з араб-
скіх краін.

Прыміце татарскі рахмат / дзякуй / і глыбокую папану.

Згуртаванне татароў-мусульман на Беларусі

/ "Аль-Кітаб" /

Салям алейкум, спадарыні і спадары,
супляменнікі-татары і браты-мусульмане !

З красавіка да кастрычніка прайшло нямала часу, у сваё адбыліся вялікія падзеі, якія знайшлі водгук і у нашым Згуртаванні. Найвялікшая небяспека, якая завісла над нашым народам, -- маскоўскі камуністычны пуч, -- па волі Алаха не удаўся, і нас не закавалі ў кайданы.

У чэрвені група татараў пабывала ў шэрагу гарадоў і мястэчак, дзе жыве шмат нашых супляменнікаў. У Клецку, Навагрудку і Іўі многія мусульмане прытрымліваюцца сваёй веры -- Ісламу. А ў іншых месцах вернікаў-мусульман засталася вельмі мала, але старыя людзі яшчэ спадзяюцца, што іх пасля смерці хоць пахаваюць па нашай веры.

Парадуе нашых татараў падзея, якая ў свята Курбан-Байрам адбылася ў Іўі. Вялікая колькасць татараў, з усіх абласцей Беларусі вырашыла стварыць Згуртаванне татараў-мусульман на Беларусі /"Аль-Кітаб"/, якое мае на мэце адрадзіць культуру нашага народа і пашырыць мусульманскую веру сярод татараў, падтрымліваць сувязь з нашымі супляменнікамі ў іншых дзяржавах, з нашымі братамі-адзінаверцамі. Прэзідэнтам нашага Згуртавання адзінадушна абраны Абу-Бякір Шабановіч, уражэнец гар.пас.Іўе. Пажадаем яму і нашаму Згуртаванню плённай працы.

І яшчэ адна прыемная звестка: дзве татарскія дзяўчыны і адзін юнак з дапамогай Алаха паступілі ў ВДУ. Вітаем іх, іхніх бацькоў і родных з гэтай нагоды. Наша Згуртаванне спадзяецца, што маладыя студэнты будуць шчырымі, прававітымі, добрымі, што будуць падтрымліваць сувязь з нашымі татарамі, актыўна удзельнічаць у рабоце Згуртавання.

На халь, у жыцці нашых татарцаў бываюць вельмі сумныя падзеі: у канцы чавеня памёр ці не самы стары татарын у Менску — Алі Адамавіч Барановіч, наш імам. Колькі дзяцей ён паазаніў, колькі стварыў мусульманскіх сем'яў, дарчы ім шлюб, колькі людзей пахаваў па нашай веры, за колькі мусульманскіх душ і мізараў памаліўся!. Успомніце яго добрымі словам, прачытайце святы Я-Сін за яго душу. Пахавалі нашага імама на мізары ў Смілавічах.

Вельмі сумныя звесткі! Ідуць ад нашых братоў з Крыма. Рабаўнікі, якія адабралі зямлю, маёмасць і жыцці тысяч і тысяч татарцаў, цяпер не даюць ім вярнуцца на сваю радзіму. Рускія павіністы, міліцыя, амонашчы, вайскоўцы разбураюць іх хаціны, збіваюць людзей.

Мы памятаем, як цешыліся ўсе тым, што ў Татарстане на пасаду прэзідэнта быў абраны татарын. Якія надзеі мы на яго ускладалі! Але не доўга радаваліся. У час путчу ён заняў пазіцыю падтрымкі партыйна-бюракратычнай верхушкі. Прыдзецца татарам у нялёгкай барацьбе шукаць другога лідэра, які павядзе іх добрымі шляхам.

Дарагія сябры! Не чакайце спецыяльных запрашэнняў на нашы зборы ў пятніцу вечарам, не чакайце даручэнняў, самі думайце, чым можна дапамагчы нашаму Эгуртаванню. Прапануйце свае ідэі, парады, паслугі і шліце іх пакуль што на адрас:

220090, г.Менск, Лагойскі тракт, д.27, кв.77

Якубу Якубоўскаму

КУР'АН
Сурат Ах-Бакара
/продат/

59. І уопомніце пра той час, калі Майсей вымохваў
вадзі для свайго народа, і Мы сказалі: "Удар у окаду тваім
вазлом"; і вось я не хлынула дванаццаць крыніц, так што
кожнае калена ведала свой вадаём. "Ешце і піце з таго,
што Алах дарываў, і не рабіце беззаконня на зямлі, не
отварайце смуту".

60. І уопомніце пра той час, калі вы сказалі: "О,
Майсей, не будзем мы задаволены толькі адной отравай;
памаліся Госпаду твайму за нас, каб Ён стварыў для нас
тое, што расце на зямлі — зялёны і агуркі, і пшаніцу,
і сачавіцу, і прыбулю". Ён сказаў: "Ці хочаце вы прыняць
ніжэйшае ў абмен на вышэйшае? Зайдзіце ў які-небудзь го-
рад, і там ёсць для вас тое, што вы просіце. І прыніжэнні
і нягоды паразілі іх, і яны наклікалі на сябе гнеў Алаха:
гэта адбылося таму, што яны адверглі знак Алаха і неспра-
вадліва забівалі прарокаў; і гэта было таму, што яны абу-
рыліся і тварылі беззаконнае.

61. Сапраўды, і Вернікі, і Іудзеі, і Хрысціяне, і
Сабіянне, — усе, што ішліна вераць у Алаха і Судны Дзень
і робяць дабро, — атрымаюць узнатароду ад Госпада іх і
не будуць ведаць яны ні страху, ні скорукі.

62. І усьомніце пра той час, калі Мы прынялі завет ад вас і ўзялі Гару высокую над вамі, сказаўшы: "Могна трымацца таго, што Мы вам падавалі і адпоструйце ў свядомасці сваёй, каб вы маглі выратавацца.

63. А пасля гэтага вы адвернецеся; і калі б не бокая лака Алаха да вас і Яго літасць, сапраўды, вы мелі б страту.

64. І без сумнення, вы ведаеце пра лёс тых, што парушылі Усталяванне Дня Суботняга. Таму Мы сказалі ім: "Будзьце вы малпамі, пагарджанымі".

65. Такім чынам, Мы паставілі гэтым грэшнікам, як для людзей таго часу, так і тых, што будуць пасля іх, і ўрокам для тых, хто баіцца Бога.

66. І ўсьомніце, як Майсей сказаў сваёму народу: "Алах загадаў вам зарэзаць карову", яны сказалі: "Ці не насміхаешся ты з нас?". Ён сказаў: "Я шукаю прыстанішча ў Алаха, каб не быць тым, што не разумее".

67. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду тваёму, каб растлумачыў Ён нам, якая яна". Ён адказаў: "Алах гаворыць, што карова ні старая, ні маладая, а сталая, паміж двума ўзростамі; шчыпер рабіце, што вам загадалі".

68. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду тваёму, каб сказаў, якой яна масці". Ён сказаў: "Бог ведае, гэта карова бурай масці, чыстага і цёплага адцення, якое радуе вока".

69. Яны сказалі: "Памаліся за нас Госпаду тваёму, каб растлумачыў, якая яна, бо ўсе падобныя каровы здаюцца нам аднолькавымі; і, калі Алах хоча, сапраўды, мы атрымаем пачуццё".

70. Ён адказаў: "Бог кажа, што гэта карова, не прылучаея араць зямлі або паліваць ворыва; яна без усялякай ваганы; адной масці". Яны сказалі: "Вось цяпер ты прынёс іспіну". Затым яны зарэзалі яе, хоць і не хацелі рабіць гэтага.

71. І ўспомніце пра той час, як вы забілі чалавека і спрачаліся між сабой пра гэта; і Алах адкрыў тое, што вы охавалі.

72. Тады Мы сказалі: "Паразіце яго /забойцу/ за долу влечыноства оупроць яго /забітага чалавека/". Так, Алах до-рыць жыццё мёртвым і паказвае нам Свае знакі, каб мы маглі зразумець.

73. Паоля таго ваши сэрцы зрабіліся такімі жорсткімі, што сталі падобнымі да каменя, або нават больш жорсткімі, бо, сапраўды, ёсць камяні, з якіх лішша ручаі, і ёсць оя-род іх такія, што, калі раскольваюцца, з іх цячэ вада. І сапраўды, ёсць оярод іх такія, што пакараюцца ад страху перад Алахам. Алах не забываецца пра дзеянні ваши.

74. Няўжо вы думаеце, што яны паведаюць вам, калі нека-торыя з іх чууць слова Алаха, а затым скажучь іх, зразу-меушы яго і ведаючы вынікі?

75. І калі яны сустракаюцца адзін на адзін, яны гаво-раць: "Ці скажэце вы ім тое, што Алах адкрыў вам?", даючы ім такім чынам магчымасць спрачацца з вамі перад Уладальцам вашиым? Няўжо вы не зразумеете?

76. Хіба яны не ведаюць, што Алах ведае ўсё, што яны ўтойваюць і што яны адкрываюць.

77. І нектория з їх невуки, яни не ведаюць Книгі, а ведаюць толькі свае Уласныя дивныя паняціі, і яни толькі робяць здагадкі.

78. Таму гора тым, што пішуць Книгу сваімі Уласнымі рукамі і гавораць потым: "Гэта ідзе ад Алаха", каб атрымаць за гэта мізерную плату. Такім чынам, гора ім за напісанае іх рукамі, і гора ім за заробленую імі плату.

79. І яни гавораць: "Агонь не кранецца нас, апроча як на некалькі дзён". Скажы: "Ці атрымалі вы абяцанне ад Алаха? У такім выпадку Алах ніколі не парушыць Сваёго абяцання. Ці вы гаворыце пра Алаха тое, чаго не ведаеце?".

80. Так, усякі робіць зло і акружаны грахамі сваімі, усе яны — насельнікі Агно, і там яны будуць.

81. Але вернікі і тыя, хто робіць дабро, — насельнікі нябёс; там яны і будуць.

82. Таксама ўспомніце пра той час, калі Мы прынялі завет ад сыноў Ізраіля: "Вы не будзеце пакланяцца нікому, апроча Алаха і рабіць дабрадзейства бацькам і родным, і сідатам, і бедным, і гаварыць з людзьмі прыязна, і выконваць малітву і плаціць Запят". Тады вы адвернецеся з агідаю, за выключэннем некторых з вас.

83. І ўспомніце, як Мы прынялі завет ад вас: "Вы не будзеце праліваць крыві або выганяць сваіх блізкіх з хат сваіх", тады вы гэта пацвердзілі, і вы засведчылі гэта.

84. Аднак вы аказаліся людзьмі, якія забіваюць сваіх братоў і выганяюць сваіх блізкіх з хат, спрыяючы адзін аднаму супроць іх грахам і беззаконнем. І калі яны прыходзяць да вас, як палонныя, вы выкупліваеце іх, у той час як само

выгнанне іх было незаконнае. Ці не значыць гэта, што вы верыце ў адну частку Кнігі і не верыце ў другую? Таму няма ўзнагароды тым, якія так робяць, а ёсць толькі ганьба ў цыпераннім жыцці; і ў Судны Дзень зведаць самае цяжкое пакаранне; сапраўды, Алах не абмякне да вашых учынкаў.

85. Гэта тыя, што аддалі перавагу цыпераннію жыццю перад жыццём Будучага Веку. Таму не будзе зменшана іх кара, і не будзе ім ніякай нашай дапамогі.

86. І сапраўды, Мы далі Майсею Кнігу і паслалі за ім Вешчуноў іоці на яго олядах; і Іоусу, сыну Марні, мы далі яўныя знакі і ўмацавалі яго Духам святасці. Такім чынам, кожны раз, як Вешчун прыйдзе да вас з тым, што непажадана вам самім, ці будзеце вы паводзіць напыхліва і абходзіцца з некаторымі, як з асманчыкамі, а іншых забіваць?

87. Яны казалі: "Нашы оёры ахінуты покрывам", — Не, Алах пракляў іх за нявер'е. Дробнае ёсць тое, у што яны вераць.

88. І тады былі да іх ад Алаха Кніга, каб выконваць тое, што яны мелі — і да таго яны маліліся за перамогу над нявернымі — аднак, калі яны атрымалі тое, што ведалі, яны гэта адверглі. Пракляцце Алаха хай будзе няверным.

89. Зло — гэта тое, за што прадалі яны душы свае; што яны не павернілі ў Слова Алаха, наракаючы на тое, што пасылае даброты Свае на тых са слуг, хто патрэбны Яму. Такім чынам, яны наклікалі гнеў за тыем. І ганебнае пакаранне прыгатавана для няверных.

90. І калі ім гавораць: "Верце ў тое, што Алах даў", яны гавораць: "Мы верым у тое, што дадзена нам"; а не вераць

у тоє, што надзена паоля гэтага; Аднак гэта ёсць Ісціна, яна пацвярджае тоє, што ў іх ёсць. Скажы: "Калі зы вернікі, чаму вы мерніліся забіць прарокаў Алаха?"

91. І Майсей прыйшоў да вас з відавочнымі знакамі, а вы ў яго адсутнасць сталі паклёпвацца прыльцу, і вы зрабілі беззаконне.

92. І помніце пра той час, калі Мы прынялі завет ад вас і ўзялі Гару висока над вамі, кажучы: "Цаёрна трымайцеся таго, што Мы вам даравалі і слухайце"; яны казалі: "Мы слухаем і не надпарадкоўваемся"; і іх сэрцы былі пранізаны любоўю да шлыш з-за іх нявер'я. Скажы: "Зло ёсць тоє, што ваша вера загадвае вам, — калі ў вас ёсць хоць якая вера".

93. Скажы: "Калі прыстанішча Будучага Веку ў Алаха толькі для вас адных і выключвае ўсіх другіх людзей, — тады пажадайце смерці, калі вы праўдзівыя".

94. Але ніколі яны не пажадалі яе, з-за таго, што ўласныя рукі зрабілі перад тым; і Алах добра ведае, хто робіць зло.

95. І, сапраўды, знайдзееш ты іх, што прагнуць жыцця больш за ўсіх людзей, нават больш за тых, якія стваралі роўных Алаху. Кожны з іх жадае, каб яму было даравана жыццё на тысячы гадоў, але дараванне такога жыцця не засперажае яго ад пакарання; і Алах бачыць усё, што яны твараць.

96. Скажы: "Усякі, хто вораг Гаўрыіла — бо гэта ён прынёс у орду тваё па загаду Алаха тоє, што запавядае найлепшае, і што ёсць кіраўніцтва і добрая вестка верным.

/Прапіт будзе/

І М А Н

Іманам /на-арабську Іман — вера/ називають сукуп-
ність віри і переконання. Слова Іман означає Уверван-
ня і шанування. Чоловік, які признає адзінаго Алаха, Яго
Улаопіваоці, Яго закони, покарання і адляку, які перака-
нани на Усім гетим у своїм серці, називається вернікам,
хітаральна чоловіком, у якого боць Іман. Такі чоловік ста-
новіцца пакорливим і послухним Алаху. З гэтага тлумачен-
ня вынікае, што без Іману ніводзін чоловік не можа стаць
мусульманінам. Іслам і Іман знаходзяцца між сабою ў такой
жа ўзаемазвязі як, напрыклад, дрэва і семя. Без семя не-
магчыма з'явіцца дрэву. З аднаго семя вырастае моцнае
дрэва, а з другога семя з-за неспрыяльных умоў /неўрадлі-
вай глеба/ вырастае чэзлае дрэўца, якое, звычайна, не дае
плодоў. Тое самае бывае і з чоловіком. Калі ў серці члове-
ка няма Іману, то як жа ён стане мусульманінам? Аднак ма-
гчыма і тое, што ў чалавека боць Іман, але з прычыны сла-
боці сваёй натуры, недастаналася навучання і выхавання,
а таксама дрэннага ўплыву асяроддзя, ён не можа мець у
собо якасцей паўнацэннага мусульманіна. Такі чоловік —
слабы і непаўнацэнны мусульманін. Іслам — паўнацэнны або
непаўнацэнны — нараджаецца толькі з семя Іман. Там, дзе
няма Іману, там заўсёды пануе куфр /нявер'е/, спадарожні-
кам якога непазбежна вытупіць непакорліваць Алаху і ня-
важна — у большай ці меншай меры.

Казахскі пісьменнік Абай Кунанбаев пісаў: "Быць права-
верным — значыць верыць ва ўсёмагутнасць і бездакорнасць
Алаха і прымаць Іман як вучэнне прарока Мухамеда аб усеа-
даінасце Алаха і шматга быцця. Ёсць два спосабы служэння
Алаху. Першы — калі прымаеш Іман і ведаеш, як абараняць
і ўмацоўваеш яго разумнымі довадамі. Гэта асэнсаваная ве-
ра і тых хто яе /веру/ ашчыраўна можна назваць сапраўднымі
вернікамі. Другі — калі людзі становяцца павольнымі са слоў
мудра або праз чытанне святых кніг. Гэта слепая вера, і та-
кіх пераважна большасць, Але шчырымі вернікамі, сяброз-
на, належыць прызнаць тых, чые перакананні не могуць зла-
маць ні пагроза смерці, ні тысячы вытанчаных доказаў лю-
дзей. Няцяжка згадацца, што такія людзі павінны мець
бясстрашнае сэрца, неўтаймаваны дух, моцныя суставы".

У ДЗЕНЬ ПАМЯЦІ АХВЯР

ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ

Татарскае грамадска-культурнае аб'яднанне "Аль-Кітаб"
даручыла мне выступіць на мітынгу, што прысвечаны адкрыццю
памятнага каменя Чарнобыльскай катастрофы 26 красавіка
1991 года ў Мінску.

Аб гэтай падзеі газета "Знамя юности" 30 красавіка
1991 года пісала: "Імя дарогай памяці. Маўчалі. У чорны
дзень 26 красавіка тысячы людзей прайшлі па вуліцах Мінска
ў памінальным шэсці "Чарнобыльскі шлэх"... У коле паміналь-
ных овец прайшло адкрыццё памятнага знака "Ахвярам Чар-
нобыля". Каля шэрага каменя, які сімвалізуе магільні тых,
хто загінуў і гіне ад радыяактыўнага абпрамянення, гучалі

малітвы чатырох рэлігій на чатырох мовах: беларускай, польскай, татарскай, яўрэйскай".

Ад грамадска-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" на мітынгу было сказана: "Паважаныя мінчане! Слаўны і шматпакутны народ Беларусі! Пяць гадоў мінула пасля трагічнай катастрофы чалавечства. Здзіўляе, што да гэтага часу суветная грамадаснасць амаль не ведае аб прычынах і намерах страшных выбухаў 26 красавіка 1986 года на Чарнобыльскай АЭС. Толькі ўзаемнай дапамогай і павагай, міласэрнасцю, адраджэннем нацыянальных традыцый і духоўнай вартасці мы можам аблегчыць сваё становішча, у якім апынуліся ў сучасных умовах. Мінокае абласное грамадска-культурнае татарскае аб'яднанне "Аль-Кітаб", якое дзейнічае пад эгідай Беларускага фонду культуры, выказвае сваю павагу да памяці тых, ушанаваць каго мы тут сабраліся. Па меры сваёй магчымасці аб'яднанне "Аль-Кітаб" будзе дапамагаць у пераадоленні бяды, у адраджэнні веры і праўды, нацыянальных традыцый, здаровага духоўнага жыцця ў нашым грамадстве. Я прачытаў па-арабску самую папулярную ў мусульман оуду з святага Кур'ана — "Аль-Фатіха": У імя Алаха, Мілацівага, Міласэрнага. Уся пахвала належыць Алаху, Уладцы Усяго свету. Літаціваму, Міласэрнаму, Уладару Суднага Дня. Табе аднаму мы пакараемся і Цябе аднаго просім дапамогі. Скіруй нас на шлях праведны. Шлях тых, каго ты абдарыў сваімі дабротамі, тых, хто не наклікаў гневу Твайго, тых, хто не заблудзіў. Амінь.

ПАКЛОН ІСМАІЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАЛЫ

І ЯГО РАДЗІМЕ

Давольне мне, прадстаўніку маскоўскай крымкататарскай навуковай інтэлігенцыі, звярнушы да прысутных — арганізатараў і гасцей канферэнцыі, прывечанай намітнай даце — 140-годдзю з дня нараджэння нашага вялікага суайчынніка Ісмаіла мырзы Гаспралы. Усведамляю, каб выказаць усю павагу да гэтага чалавека — нацыянальнай гордасці майго народа, тым не менш, мой абавязак — сказаць сваё слова на роднай крымкататарскай мове — мове жыцця, творчасці, дзейнасці Ісмаіла мырзы /далей дзеці пераклад з крымкататарскай мовы/.

Акрамя таго, што я — крымскі татарын, а вялікі гуманіст і асветнік — мой суайчыннік, што для мне вялікі гонар, мне абавязвае і тое, што светлай памяці Ісмаіл мырза прыняў удзел у лёсе майго бацькі — Асмана Ізідзіна, влоковага хлапчука, сіраты. Няхай будзе благаславёным імя і памяць аб Ісмаіле Гаспралы!

Ассалому алейкум і міласць боокал вам — дарагія суайчыннікі, паважанае панства ага-беі, ханумы і таварышы! Вітаю з пачаткам святога месяца Рамазана!

У пачатку вясны сардэчна запрашаю паважаных гасцей прыехаць у благаславёны, шчодры і прыгожы Крым.

З удзячнасцю вітаю арганізатараў нашай канферэнцыі! Боёў ужо амаль паўстагоддзя Крым без сваіх крымкататарскіх дзяцей, і ў выніку гэтага нацыянальна яго прывабнасць, але ён, усё яшчэ кудожны, наважны, не надобны ні на які куток свету — Радзіма нашай гордасці, вялікага грамадокага дзеяча, асветніка, рэфарматара навучання, як!

шмат врабi? для прагроу цiрка-мусульманскiх народа? iсма-
iла мирзи Гаспралы — вялікага чалавека, 140-годдзе з дня
нараджэння якога мы адзначаем на міжнародным узроўні.

Рахметула алейхі.

Хоць дні памяці iсмаiла мирзи азмочаны тым, што яго
народ яшчэ не вярнуўся на Радзіму з месці зашварскай, бес-
прэцэдэнтнай у гісторыі дэпартацыі, і гэта выклікае горьч,
тым не менш — гэтыя дні, якія так доўга чакаў наш народ
можна назваць радастымі. Гэтыя дні радавання і таму, што —
хвала Алаху — наш народ збірае сябе і пачаў вяртацца ў
Крым.

Я ад уоёй душы шчыра вішчу ўсіх маіх суайчыннікаў,
якія як пасля цяжкой хваробы вярнуліся на сваю Радзіму. Ка-
дае ім, іх блізкім добрага здароўя, шчасця, бямежных — як
блакітнае неба і мора — гадоў жыцця.

Дзякаваць Богу, нарэшце, дажылі да гэтай пары. Няхай
будуць прынятымі Богам вашыя пакуты за Радзіму.

З паклонам тысячу разоў дзякуй маім суайчыннікам за
тое, што ў самых цяжкіх умовах, палёту і нечадзвечнага жы-
цця на чужыне яны захавалі нацыянальнае годнасць, не адра-
ліся ад Радзімы і ад прысягі вярнуцца на Радзіму. І, ня-
гледзячы на ровныя перашкоды, народ змог прыдчыніць дзверы,
якія вядуць на Радзіму — і гэта вынік шматгадовай бараць-
бы народа, а не вынік перабудовы.

Кадае вялікіх поспехаў маім суайчыннікам, якія ўжо
жывуць у Крыме, ператварэння зупіненай працы здзірванелых
палеткаў у пудоўны сад.

Усяго добрага вам, суайчыннікі, на гэтым вышакародным і цяжкім шляху па зямлі продкаў. Няхай жа дапаможа Бог вярнуцца на Радзіму Усяму нашаму народу!

І ў той жа час, нават у радасныя дні памяці нашага вялікага Ісмаіла мырзы, мы не павінны забыць наш абавязак — заўсёды напамінаць нашым дзецям і ўнукам аб трагедыі крэм-окататарскага народа. На чужыне, нягледзячы на пакуты, душэўныя мукі разлукі з Радзімай, выгнанцы па апошняга дыхан-ня верылі, што будзе канец гэтай жудаснай несправядлівасці, што яны вярнуцца на Радзіму.

Змовім жа па святой веры дзядоў нашых малітву Аль-Фатіха за душы памёршых суайчыннікаў.

Дарагія суайчыннікі, госці, паважаныя арганізатары канферэнцыі! Няхай будзе дастойнай пахвалай канферэнцыя, прысвечаная 140-годдзю са дня нараджэння нашага вялікага суайчынніка — Ісмаіла мырзы Гаопрэлы! Шчырыя выступленні, гутаркі, абмеркаванні дабратворна паўплываюць на паліпшэн-не міжнацыянальных адносін, на дружбу народаў. Пачынаючы з сённяшняга дня і наступныя дні работы канферэнцыі — так-сама гістарычныя дні, паколькі яны з'яўляюцца вехай справяд-лівасці ў жыцці нашага народа, заваяванай доўгай і напру-жанай барацьбой, стануць гордай старонкай у гісторыі. Мы поўныя надзеяў, што гэта канферэнцыя выкліча і ўмацуе па-чуттё годнасці, дазволіць народу лепш зразумець аб падобным на Чатырдаг оваім сыне — Ісмаіле мырзе Гаопрэлы, паколькі да апошніх гадоў яго імя, публіцыстычная дзейнасць, уплыў на перамяненне свету, дзейнасць на вілье асветы, зблі-жэнне персідскага і турэцкага народаў і развіццё іх культуры былі пад

забаронай, нават самал невялікая цікавоць да гэтага чала-
века жорстка караліся.

Бог дапаможа, пачынаючы з об'яўлення дня будучы зроб-
лены рэальныя крокі для асветлення творчасці і дзейнасці
Настаўніка крымскататарскага народа, і няма сумнення ў тым,
што ў гэтай міжнароднай працы наша канферэнцыя — першы
значны крок, а ў далейшым гэта праца будзе сістэматычнай
і ўсебаковай.

За гады Савецкай улады мы прыйшлі на край, за якім
пачынаецца беспамыцтва, страта сувязі і пераемнасці з пака-
ленням дзядоў і прадзедаў. Гэты трагізм крымскататарскага
народа пачаўся з моманту заваявання і пакарання Крыма, а ў
гісторыі эканамічнага і палітычнага прыгнёту паоля Кастрыч-
ніка займае асобае месца, бо зробленае ў наступны перыяд
не ідзе ні ў якое параўнанне з тым, што перажыў народ за па-
пярэднія 134 гады. За гады Савецкай улады творчасці выдат-
нага чалавека-патрыёта Ісмаіла мурзы Гаспралы, яго дзейнас-
ці не было прывечана ні адной навуковай работы, ні адной
якой-небудзь публікацыі ў СССР. Воў чаму мы вельмі ўдзяч-
ны ўсім нашым гаоцям, якія прыехалі з мусульманскіх і хры-
сціянскіх рэспублік і краін, каб выказаць павагу Ісмаілу
мурзе Гаспралы. Мы з нецярплівацю чакаем сустрэч з гаоця-
мі, вытупленніў вучоных, спецыялістаў, інфармацыю аб но-
вых фактах і невідомых нам крыніцах.

Прыміце нізкі паклон за добрыя думкі, цёплыя пачуцці
д. нашай вялікага суайчынніка — Ісмаіла мурзы Гаспралы,
за тое, што вы адправіліся ў далёкі шлях на яго Радзіму,
за тое, што Унукам і праўнукам паказалі веліч гэтага сапраў-

ли в'ялікага чалавека. Творчу разоў, з паклонам, дзякуй усім. Тым больш, што праводзім гэту канферэнцыю з вашым удзелам тады, калі ў жыцці майго крымскататарскага народа заблітчала святло вяртання на Радз"му, калі з"явілася надзея на яго адраджэнне, пасля праклятых гадоў прыніжэння духоўнай, нацыянальнай культуры і мовы.

У час, калі мова, культура, традыцыі майго народа знаходзяцца на грані знікнення і стаіць пытанне аб існаванні крымскіх татар як этнаса, побілей Ісмаіла мырзы Гаспралы, міжнародная канферэнцыя яго памяці безумоўна вельмі важная падзея і будзе светлай старонкай у гісторыі барацьбы народа.

Няхай жа канферэнцыя і курултай, які мае адбыцца, будуць дастойнай падзеяй у адраджэнні нацыянальнай культуры, вяртанні народа на сваю гістарычную радз"му, вяртанне сваёй правоў, якія дадзены яму ад нараджэння Богам, і ніякі Урад не можа іх адабраць.

Але нам, усім маім суайчыннікам, трэба заўсёды памятаць завет: "Дзільдзе, факірдзе, ішце бірлік" /"З адзінай мовай яднанне ў сэрцах, думках і справах"/. Прытрымліваюцца гэтага завету — значыць не ствараць асобныя групы — кі ў нацыянальным руху, непаразуменні паміж рознымі грамадамі і арганізацыямі, пакласці канец амбіцыям. Калі мы дзеля вялікай мэты народа не зробім гэтага, то не заслужым падзяку нашчадкаў, а тых, хто знарок або незнарок будзе рабіць шкоду агульнай справе — народ пракляне.

Каб быць дастойнымі унукамі і праўнукамі Ісмаіла мырзы Гаспралы, каб быць суайчыннікам гэтага вялікага чалавека. Мы — дома ці на рабоце, дзе мы ні былі і што б мы ні

рабілі — кожны крок, кожны дух, жаданне, учынак павінны рабіць так, каб гэтыя дзеянні не заараналі годнасць народа, не прыніжалі яго ў вачах іншых.

Дык давайце ж, дарагія суайчыннікі, зробім так, каб наша вера, нашы нацыянальныя традыцыі, маральна-этычныя нормы паводзін сталі не толькі прадметам павагі, але і ўважлі як неад'емнае ў нашы душы і сэрцы! Будзьма чалавечымі, міла сэрчнымі, сціплымі, адкінем зайздасць, што знаходзіцца ў суседстве і брудам у душы і лянотай, возьмем у праваднікі гонар і сумленне. Давайце ж, як дастойныя сыны і дочки, будзем шанавальнікамі нашых старанькіх бацькоў. Давайце ж у цяжкія часіны спытацца на дапамогу адзін аднаму, не забывайце аб цяжкіх часінах у дні дабрабыту, у клопатах аб даходах не дамо стаць нашым дзеям на шлях неўцятва. Спяшаймася рабіць дабро і помніць аб ім. При отварэнні сям'і нашым прыгожым сынамі і дзяўчатам не забываць пра нашу веру, уберагчы нашых малых ад пустогі, смецця і сэнняшняй заразы, як нашы бацькі і дзяды павяжам выскокадураваных людзей.

Дзеля нашага народа, які так многа пакутваў і пакутуе сёння, дзеля яго будучыні, дзеля высякароднай памяці нашага Настаўніка Ісмаіла мурзы — будзьма цярпелівымі, працавітымі жыві ў павазе і любові адзін да аднаго.

Няхай жа наша Радзіма — Крым — будзе квітневым садом, няхай умацуецца дружба, узаемадапамога, міласэрнасць і яны будуць асноўнымі законамі. Сярод тых, хто прывяціў іх, усею сваёй прыроднай да і талент уласабленню гэтых агульначалавечых і мусульманскіх нормаў быў наш гонар Ісмаіл мурза Ісмаілавіч. Рахметула алэйкі /"Няхай жа даруе Алах прабачэнне і міласэрнасць"/.

ГЕНЕРАЛ МАЦЕЙ СУЛЬКЕВІЧ

Мацей Сулькевіч паходзіць з літоўскіх татароў. Яго бацька, Аляксандр Сулькевіч, падпалкоўнік рускага гусарскага палка, маці, Разалія, з роду Сабалеўскіх. М. Сулькевіч нарадзіўся 20 чэрвеня 1865 года ў вадэным маёнтку Кямейшы Лідовага павета; яго імя было ўпісана ў метрычныя кнігі мусульманскай парафіі ў Некрашунцах. Вайсковую адукацыю будучы генерал атрымаў у Расіі ў Варонежскім кадэцкім корпусе, затым у Міхайлаўскай артылерыйскай школе і, нарэшце, у Акадэміі Генеральнага штаба, якую скончыў у 1894 г. З 1883 года Сулькевіч на службе ў рускай арміі, у 1886 годзе яму прызначаны афіцэрскі чын падпаручніка. У кастрычніку 1910 года атрымаў намінацыю генерал-маёра, а ў красавіку 1915 года — генерал-лейтэнанта. Ён займаў шэраг адважных пасадаў у рускай арміі: у чыне падпалкоўніка ўдзельнічаў у вайне з Кітаем /1900—1901 гг., прымаў удзел у падаўленьні "баксёрскага паўстання"/; у чыне палкоўніка — у руса-японскай вайне /1904—1905 гг./; на пасадзе начальніка штаба 15-й пяхотнай дывізіі, а затым камандзіра Модлінскага пяхотнага палка. У час гэтай кампаніі быў адзначаны сярод іншых узнагарод таксама залатой шпашай "За адвагу".

Да чэрвеня 1910 года Сулькевіч камандаваў Модлінскім пяхотным палком, які ў мірны час знаходзіўся ў Адэсе. У пачатку Першай сусветнай вайны 1914 года Сулькевіч быў на пасадзе начальніка штаба 7-га пяхотнага корпуса, якому ён займаў пасля 2-гадовай службы ў Сібіры, дзе служыў генералам-квартмайстрам Іркуцкай Ваеннай Акругі. Вайну Сулькевіч пачаў начальнікам штаба корпуса, а з 25 лютага 1915 года стаў

камандзірам 33 дывізіі пяхоты, з сакавіка 1917 года ён камандзір 37-га пяхотнага корпуса Паўночнага фронту. Сваю службу ў рускай арміі генерал скончыў у 1918 годзе на пасадзе камандзіра I-м Муоульманскім корпусам. Фарміраванне яго пачалося па ініцыятыве Сулькевіча на Румынскім фронце ў другой палавіне 1917 года.

Як ваеначальнік генерал Сулькевіч быў адным з найбольш таленавітых афіцэраў Генеральнага штаба, вылучаўся выдатнымі арганізатарскімі і тактычнымі здольнасцямі; ён адыграў важную ролю ў падрыхтоўцы воінаў Адэскай акругі, дзе працаваў некалькі гадоў. Дзякуючы яму манёўры, ваенныя вучэнні атрымалі шырокую вядомасць. Сулькевіч надрукаваў два тамы сваіх распараджэнняў і ўказанняў, вядомых не толькі ў рускай арміі, генерал цікавіўся і муоульманскай праблемай. У 1902 годзе ў Адэскай вайскавай тыпаграфіі ён надрукаваў працу польскага ўсходазнаўца А. Мухлінскага "Даследаванні аб паходжанні і стане літоўскіх татар".

Незадоўга да пачатку Лытаўскай рэвалюцыі ў Расіі генерал Сулькевіч уступае ў зносіны з Цэнтральным камітэтам /так званым "Аскеры Шуро" з цэнтрам у Казані/, які быў абраны ў Маскве ў маі 1917 г. на Усерасійскім з'ездзе Муоульманскіх вайсковых арганізацый, і пачынае фарміраванне на Румынскім фронце I-га Асобнага Мусульманскага Корпуса. Распараджэнне яго накіонт 3-х мусульманскіх дывізіі было надрукавана ў свой час у "Ізвестыях" Усерасійскага мусульманскага Савета.

Можна, у душы генерал спадзяваўся на тое, што мусульманскі корпус будзе ў Крыме ці Казані нацыянальнай апорай мусульманскіх дзяржаў. Гэты корпус фарміраваўся ў Ясах з афіцэраў і радавых салдат-мусульманаў рускай арміі. У сакавіку

1917 года корпус быў перадысланы ў Ціраспаль. Адбыўся Кастрычніцкі пераварот у Петраградзе. Паміж бальшавікамі і крымскім урадам пачалася вайна. "Аскеры Шуро" загадала генералу Сулькевічу пайсці з войскам на дапамогу мусульманам у Крым, але ён не змог выканаць загад з прычыны перашкоды, якую чыніла нямецкая армія.

Мусульманскі корпус быў раззброены па загадзе нямецкага камандавання вясной 1918 года, а сам генерал прыбыў у Крым са зменькай афіцэраў. Тут ён, па згоды нямецкага камандавання, стварыў Крымскі Урад, у якім заняў адначасова пасады прэм'ер-міністра, міністра арміі і флоту і міністра ўнутраных спраў Крыма. Астатнія пасады ў Савеце Міністраў размеркаваліся наступным чынам: міністрам замежных спраў стаў старшыня крымскататарскага парламента Джафар Сейдамет, міністрам юстыцыі — літоўскі татарын Аляксандр Ахматовіч, фінансаў — рускі Нікіфараў, прамысловасці і гандлю — рускі Нікіцін, акрамя іх, у склад урада ўвайшоў у якасці міністра сельскай гаспадаркі і забеспячэння прадстаўнік абшчыны немцаў-калганістаў; на пасаду сакратара быў прызначаны армянін Надбандаў. Створаны генералам урад меў кааліцыйны характар з пэўным уплывам мусульманаў. Пасля перастаноўкі ўнутры кабінета прэм'ер Сулькевіч, а таксама Ахматовіч, Сейдамет, Фрыман, Нікіфараў і Нікіцін захавалі былыя пасады, у той час як на пасаду міністра сельскай гаспадаркі быў прызначаны крымскі татарын Мустафа Мірза Кіпчацкі, асветы — генерал Чарыкаў, арміі — літоўскі татарын генерал Аляксандр Мількоўскі, забеспячэння — палк Данброва, дзяржаўнай маёмасці — літоўскі татарын Багушэвіч. Кіраўнік урада праводзіў палітыку незалежнасці Крыма.

25 червня 1918 года генерал Сулькевіч сфарміраваў урад. У дэкларацыі ён заявіў, што лічыць галоўнай сваёй задачай ахову самастойнасці Крымскага паўвострава да вызначэння міжнароднай сітуацыі. У арганізацыйных пытаннях Сулькевіч імкнуўся да склікання Крымскага меджліса /Сойма/. Прیزнаючы аўтаномію крымскіх татарав у пытаннях рэлігійных і культурных, працуючы ў кантакце з крымскататарскім парламентам /курултаем/ і яго камісіямі, ён адначасова заявіў, што дзяржаўныя пытанні найбольшага значэння, якія датычацца палітычнага ладу Крыма, павінны быць вырашаны Соймам Крыма. Да склікання Сойма генерал сам выдае шэраг пастаноў, у тым ліку: аб крымскім грамадзянстве, аб забароне інашаземцам купляць зямлю, уладальнікамі якой з'яўляюцца крымскія грамадзяне, аб вакуфах /вакуфы землі былі ўзяты з дзяржаўнага Упраўлення і перададзены камісіям па рэлігійных праблемах Татарскага парламента/, аб арганізацыі Селата і апеляцыйнага з'езда, аб рэаміграцыі /вялікая колькасць крымскіх татарав рускі урад выгнаў у Турцыю пасля 1783 года і пасля 1856 года/, аб стварэнні асобных міністэрстваў і г.д.

У час праўлення генерала Сулькевіча ў Крыме быў заснаваны ўніверсітэт у Сімферопалі. У той жа час фарміраванне збройных сіл, якое распачаў прэм'ер Сулькевіч, атрымала суп'язную перашкоду з боку нямецкага камандавання /генерал Кох/ у Крыме, з прычыны чаго армія Крыма складалася з невялікага атрада салдат. Генерал Сулькевіч стараўся згладзіць канфлікт між татарамі і грэкамі. Сулькевіч не прызнаваў гегемоніі аднаго народа над другім. Ён імкнуўся сфарміраваць такія адносіны між народнасцямі шматплямённага Крыма /татары, украінцы, рускія, грэкі, немцы, палякі, яўрэі,

караїми, армяне і інш./, які б ґрунтаваліся на ўзаемнай павазе і раўнапраўі. Менавіта таму ў складзены ім кабінет увайшлі прадстаўнікі розных нацыянальнасцей. Адначасна органы кіравання фарміраваліся на нацыянальнай прыкмеце, на пасадах павятовых старостаў, камандзіра корпуса пагранічнай аховы, камісараў паліцыі, старшын і членаў самаўправы прызначалі мусульманаў, сярод якіх быў значны працэнт літоўскіх татароў.

На міжнароднай арэне генерал Сулькевіч праводзіў палітыку абароны Крыма ад Украіны, якая мела намер уключыць /інкарпарыраваць/ яго ў свой склад, і ад рускай Добраахвотнай арміі генерала Аляксеева, які імкнуўся ўключыць Крым у склад "вядомай і неведзёмай" Расіі. Генерал адкінуў прапановы Аляксеева, адначасова, каб умацаваць міжнароднае становішча Крыма і пакласці канец мятнай вайне з Украінай, ён паслаў у Кіеў па запрашэнню украінскага Урада /на чале з генералам Скарападскім/ дэлегацыю на чале з сенатарам і міністрам Ахматовічам /верасень 1918 года/. Гэта дэлегацыя вяла перамовы са спецыяльнай украінскай дэлегацыяй на чале з міністрам Лізагубам, пры гэтым прадстаўнікі Крыма абаранялі ідэю незалежнасці сваёй дзяржавы. Гэтыя перамовы увайшлі ў дыпламатычную "Блакiтную кнігу".

Важнай падзеяй у міжнароднай палітыцы ўрада была адпраўка пасла ў Стамбул. Ім стаў былы галоўны рэдактар татарскай газеты "Мілет" Сябры Айвазаў. Ён быў з энтузіязмам прыняты турэцкім урадам. Сам факт адкрыцця пасольства ў Стамбуле выклікаў перападох у Берліне, куды ў той час быў пасланы прадстаўнік Крымскага Урада — Джафер Сейдамет. Там ён дабіўся разам з візірам Турцыі Талат-пашой адтэрміноўкі рашэн-

ня об закритті гандлёвої границі України. Було домовлено, що на мирну конференцію після закінчення війни будзе допущені і Крим.

Адначасова генерал Сулькевич уступіу у зносини з іншими мусульманськими державами на території былой Російської імперії. З такою метою був надісланий відповідний лист військовому міністру республіки Азербайджан / г. Баку/. Як керівника держави генерала Сулькевича з ентузіазмом вітали Татарські Парламент, татарські народ і мусульманська преса /"Крим", "Мілет"/. Світлий павець об "Сулеймане-пашу", так його називау татарські народ, назавжди заставив оярод місяцовой мусульманау. У зв'язі з приездом Сулькевича у Крим, люди розказували легенду, згодна з якою після падзення Уладарання Росії у Кримі, прийде з поўначі мусульманін, які окіне ярмо ниролі, імя гэтага вызваліцеля Крима — Сулейман-паша.

У той жа час рускія, асабліва газета народных демократау "Товарищеский голос" пад редакцыяй Пасманіка, зрабілі Сулькевича аб'ектам нападак. Прэм'ер зносіу іх шырпліва, не помічюся. Найбольш характэрнай рысай урада Сулькевича была гуманнасць: ён быу дэмакратам у поўным сэнсе гэтага слова. Таму не меу рацыі генерал Дзянікін, калі вінаваціу прэм'ера Крима у імкненні ўзнавіць ханства і заручыцца падтрымкай Азербайджана, каб задаволіць свае намеры.

Пасля таго, як з Крима эвакуіравалася нямецкае войска /кастрычнік 1918 г./ і паўвострау быу заняты Добраахвотнай арміяй, урад Сулькевича пау, праіснаваўшы толькі некалькі месяцау. Спробы былога прэм'ера пераканаць кіраўніцтва Антанты у неабходнасці сфарміравагня мусульманскага корпуса

з мусульман Російської імперії, розкіданих по лагерах заєнн-
палонних у країнах Європи, не мав винику, і Сулькевіч під
давленням з боку командування Добраахвотної армії вимушан
був покинути Крим.

Після приїзду в Азербайджан, він у кінці 1918 года був
призначений на посаду начальника Генштабу азербайджанської
армії, приймав активний участь у організації озброєних сил
гетьої держави.

Сулькевіч — адже з ініціатора перамір'я Грузії і
Азербайджана /червень 1919 г./. Після оутякнення з Добраах-
вотної армією і уварвання ле атрада в Азербайджан, він раз-
збройване захопника, стаючи на чале спеціальна створанаго
з гетьої мєтат комітєта. Коли в кінці онежя 1919 г. в Баку
приїха прадстаўнік польского Урада в Грузії, Арменії і
Азербайджанє пан Вацлав Астроўскі, генерал Сулькевіч разом
з іншими заходніми мусульманами /віце-міністрам юстиції
Альгердам Крычинскім, віце-дирєктарам національній МЗС Кан-
станцінам Сулькевічам/ приймав участь у банкєє в говар дєле-
гати, які наладзіть старшина польскої дєлегати в Баку ад-
вакат Крыпскі. Там генерал виступив з прамовою, у якій пра-
слаўляє гістаричнуо дєйнасць Польщи на Уоходзе. Не раз
генерал Сулькевіч підкрєслівав, што паходзіць з Відєшчани
і з усєї дєшої адносінє на Польщи.

У маі 1920 года, після того, як ІІ-я армія більшовікоу
уварвала в Азербайджан, генерал Сулькевіч був арештаван
і кінут в сугаранє бакінської ЧК. Він знаходзіўся там разом
з будучим паслом Польщи в США Цітусам Філіпсвічам. 15 ліпе-
ня 1920 г. генерал Сулькевіч був забіт чєкієтами. Некатория

звешткі аб яго арышце і апошніх хвілінах жыцця расказаў былы начальнік агульнага аддзела дыпламатычнага дэпартамента МЗС Азербайджанскай Рэспублікі пан Мечыслаў Рудзінскі, які таксама быў пасаджаны ў турму бальшавікамі: "28 красавіка 1920 г. бальшавікі захапілі ўладу. Я разам з польскай місіяй быў арыштаваны, праз некалькі дзён нас перавезлі ў ЧК. Ускорасці прывезлі генерала Сулькевіча, ён быў песімістычна настроены, лічыў, што яго расстраляюць. Я часта з ім гутарыў, бо мы ўсё былі ў адной камеры. Спачатку спалі на падлозе, паклаўшы пад голаў завет падэшкі кіпу газет, пазней зрабілі нары. Некалькі тыдняў пасля, ранкам, калі было яшчэ цёпла, чэкісты пыха разбудзілі некалькі чалавек і загадалі ім збіраць рэчы. Мы ўсё прагнуліся. Чэкісты падганялі, не кажучы, куды забіраць вязняў. Генерал Сулькевіч паспеў некаторым з нас паціснуць руку. Развітваючыся, быў упэўнены, што яго расстраляюць. Мы казалі яму словы падтрымкі, самі не ведаючы, што ўсё гэта значыць. Генерал трымаўся прыстойна і мужна. Праз некалькі дзён мы прачыталі ў газетах паведамленне ЧК аб расстрэле некалькіх чалавек, абвінавачаных у "контррэвалюцыйнай дзейнасці". Сярод іх быў і генерал Сулькевіч. Наколькі я памятаю, на справе генерала не было ні следства, ні суда". Аб іншых падрабязнасцях, звязаных з апошнімі хвілінамі жыцця генерала Сулькевіча сведчыць генерал Раоул-заде: "Я ўпершыню пераказаў тое, што чуў ад свайго брата — члена парламента Мехмеда Алі-бей, сведкі гераічнай смерці бяспаснага генерала Сулькевіча. Мехмед Алі-бей так расказвае аб гэтым: "Генералу загадалі, каб ён ішоў за чэкістамі. Мы зразумелі, што насталі апошнія хвіліны яго жыцця, што яго адпраўляюць "у расход" — на смерць. Настала магільная цішыня,

мы не маглі глядзець яму ў вочы, не знаходзілі слоў надзеі і атухі. Апярэдзіў нас сам генерал, спакойным голасам сказаў памятныя нам словы: "Я рады, што гіну як афіцэр". Бывайце!". Такі пакінуў гэты свет вялікі палітычны дзеяч, чалавек нязломных перакананняў і энэргіі, адзін з найвялікшых дзеячаў літоўскіх татароў. Крыжэў заплаціў генерал Сулькевіч за свае гранднёзныя планы, але яго справы будуць жыць вечна, як цудоўны прыклад бязмежнай адданасці справе татарскага народа.

Аб"ява

У Крыме, у Бахчысарай выдаецца на рускай мове газета "АВДЕТ", што на беларускай мове абазначае вяртанне. Гэта незалежная газета аб праблемах крымскіх татароў. Выходзіць 2 разы на месяц. Падпісчыкам на Беларусі дасылаецца у паштовым канверце. Кошт гадавой падпіскі 26 рублёў.

Адрас рэдакцыі газеты: 334410, Крым, г.Бахчисарай,

ул. Пушкина, 17. Редакция газеты

"АВДЕТ"

На паштовым пераводзе чытэльна напісаць свой адрас.

Падтрымайма нашых братоў!

Гістарычны і грамадска-палітычны часопіс "БАТАН" выходзіць на крымскататарскай, рускай і турэцкай мовах. Слова БАТАН абазначае Айчына. Выходзіць кожны месяц. Грошы /25 рублёў за гадавую падпіску / можна выслаць паштовым пераводам на адрас: 334871, Крым, Феодосия. пгт Приморский, 11/4, Редакция журнала "БАТАН". Укажыце, на якой мове дасылаць часопіс. Свой адрас лішчыце поўнасьцю і чытэльна.

АДКРЫЦЦЕ МЯЧЭЦІ

5 ліпеня 1991 года для літоўскіх татар памятны дзень — яны дачакаліся адкрыцця старой мячэці ў Каўнасе. Гэта будзе чацвёртая мусульманская святыня на зямлі Літвы. Іншыя тры мячэці знаходзяцца ў вёсках Райжый Алітускага раёна, Сорак Татар і Нямежыо Вільнюскага раёна.

Каўнаская мячэць была пабудавана ў 1930 годзе, у 500-годдзе смерці Вутаўтаса — вялікага князя Вялікага княства Літоўскага.

Літоўскі Урад, помнячы ролю татар у справе барацьбы Літоўскай дзяржавы за сваю незалежнасць на працягу некалькіх вякоў, вырашыла на месцы старой драўлянай мячэці пабудавань у горадзе Каўнасе новую, цагляную.

На будаўніцтва мячэці Літоўскім урадам было выдзелена 50 тыс. літаў, самі ж вернікі-татары сабралі 40 тыс. літаў. Пабудаваная і асвятчоная мячэць паслужыла нядоўга — большавікі яе закрылі ў 1941 годзе. І чым толькі не была мячэць: спартыўны зал, склад пярка, дзіцячая бібліятэка-чытальня, а ў апошнія гады там вырашана было зрабіць музей арнента-лістыкі. Слава Алаху, гэта не адбылося. І старая мусульманская святыня вяртаецца яе сапраўдным гаспадарам — літоўскім татарам.

Літоўскія татары даўно марылі вярнуць свой храм, і ў 1989—1990 гадах такая магчымасць здарылася. Улады Каўнаса і музей мастацтва імя К. Чурляніса згадзіліся перадаць Каўнаскую мячэць татарскай абшчыне горада Каўнаса. З самага пачатку 1990 года пачалася рэстаўрацыя мячэці. Сродкі для

Вялікі Князь ВІТАЎТ

/ З кнігі "Кароткі агляд гісторыі Беларусі" /

Кліўленд -- Нью-Ёрк -- Талін

1990

У татарскіх "Аль-Кітабах" яго называлі Спадаром, Ханам,
Ватадам, Апорай Ісламу на Захадзе.

рэстаўрацыі выдзелілі музей мастацтва імя К. Чурлёніса і Каўнаскае гарадское Самакіраўніцтва. Рэстаўрацыя прадаўжа-лася прыкладна паўтара года.

Таварыства культуры Літоўскіх татар разаслала запрашэн-не наступнага зместу:

"Паважаны спадар /паважаная спадарыня/ На Зямлі Літвы на працягу шасці стагоддзяў жыве ўнікальная этнічная група літоўскіх татар, якія вызнаюць іслам, дзейнічаюць мячэці. Цяпер у Літве паявіліся мусульмане і іншыя нацыянальнасцей. 5 ліпеня 1991 года ў Каўнасе адбудзецца ўрачыстае адкрыццё адноўленай мячэці, якую збудаваў татарам у 1930 годзе Урад незалежнай Літвы ў 500-годдзе са дня смерці Вялікага Літоўскага князя Вітаўтаса, пасяліўшага татар у Літве ў 1397 годзе.

Урад Літоўскай Рэспублікі, Літоўскі Фонд культуры і Таварыства культуры літоўскіх татар запрашаюць Вас на адкрыц-цё Каўнаскай мячэці і спадзяюцца, што Ваш удзел у гэтай ўрачыстасці паслужыць адраджэнню мусульманскай рэлігіі ў пантрон Еўропы, дзе гэта рэлігія даказала сваю жыццёўстойлі-васць і ўнесла значны ўклад у гісторыю Літвы.

Дэпартамент па справах нацыянальнасцей пры Урадзе Літоўскай Рэспублікі.

Літоўскі Фонд культуры

Таварыства культуры літоўскіх татар".

На ўрачыстасці адкрыцця Каўнаскай мячэці прымалі ўдзел госці з Латвіі і Эстоніі, Беларусі, Татарстана, Крыма, Масквы, Пецярбурга. Запрошаны былі таксама госці з Турцыі, Катары,

Фінляндії, США і інших країн, дзе пражываюць нашы татары-адзінаверцы.

Ва Урачыстасці прыняў удзел Муфцій Талгат Таджудзін, Імам з Масквы, Таліна. Сярод гасцей былі таксама два Імамы з Польшчы — Імам Гданьскай мячэці Бякір Якубоўскі і Імам Багоніцкай мячэці Мустафа Ясіноскі. З Венгрыі прыехаў вядомы пэрколаг Генрых Янкоўскі, татарка-журналістка з Дабруджы /Румынія/ пані Сеўгін Омер, віцэ-консул Турцыі ў Маскве пан Уміт Ярдым, прадстаўнікі пасольства з Іарданскага Хашыміцкага Каралеўства, госці з Вялікабрытаніі.

II гадзін 30 мінут. Каля мячэці, у парку Рамібео, пачынаецца Урачысты мітнінг, прысвечаны адкрыццю Каўнаскай мячэці. Мітнінг адкрывае старшыня Каўнаскага аддзялення культуры літоўскіх татар, дацэнт Каўнаскага Палітэхнічнага Універсітэта Іонас Рызванавічус. Ён вітае ўдзельнікаў мітнінгу, каротка распавядае гісторыю Каўнаскай мячэці, прадстаўляе гасцей. Пасля выступалі госці, прадстаўнікі розных дэлегацый. З прывітальнымі словамі выступілі: Муфцій Талгат Таджудзін, намеснік старшыні Вярхоўнага Савета Літоўскай Рэспублікі Чэславас Станкявічус, старшыня Мусульманскага Рэлігійнага Саюза Польшчы Стэфан Мухарокі, віцэ-прэм'ер Літоўскай Рэспублікі Зыгмас Вайшвіла, віцэ-консул пасольства Турцыі ў Маскве Уміт Ярдым, прэзідэнт грамадска-культурнага аб'яднання татар Беларусі Абубякір Шабановіч, госці з Крыма, Пецярбурга.

Усе прамоўцы жадалі, каб Каўнаская мячэць больш ніколі не зачыняла свае дзверы для вернікаў, каб іслам на літоўскай зямлі адраджэўся і мацнеў, каб літоўскія татары зноў набралі сваю былую славу.

НЕКАЛЬКІ СЛОЎ АБ МЕНСКІХ ТАТАРАХ

З часопіса "Наш край", 1927 г., № 6—7/

Аб менскіх татарых мы ня ведаем якой-небудзь друкаванай працы, — ані гістарычнай, ані этнографічнай.

Між тым татары у Менску жывуць ужо некалькі вякоў. Ужо адна назва "Татарскі канец" у Менску пераносіць нас у далёкія мінуўшчыны.

Але сказаць што-небудзь вычарпальна-пэўнае аб тым, калі, як і чаму з'явіліся тут татары, пакуль што немагчыма.

Няма дакументальных крыніц.

Першая вестка аб менскіх татарых сустракаецца у прывілеі караля Янгімонта III менскім мяшчанам 26 мая 1606 г., адкуль відаць, што у той час татары менскія не падлягалі мейскай мяшчанскай прыродычнай і Майдэборскаму праву, дзеля чаго на іх не папяраліся мяшчанскія правы і дзготы^I.

Другі вядомы нам дакумент дадае новую рыску у гэтым пытанні.

1617 г. 26 студзеня кашталян менскі Пётра на Лагойску Тышкевіч на даручэнні караля Янгімонта III даходзіў у Менску зроблены апошняму аказ на менскіх татар.

Нейкія асобы, прозвішчаў якіх, на жаль, няма у дакументах, пасведчылі, што, няпраўна захапіўшы пляц Менскай Ускраенскай царквы, менскія татары пабудавалі на гэтым пляцы сваю мячэць.

З пільнасьцю узяўся за гэтую справу Тышкевіч.

Татары ня толькі аднастайна паказалі, але і дакументамі падмацавалі свае словы, што яны гэты пляц вышэйназванай Ускра-

^I Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Минск, 1848 г., стар. 108.

сенскога царквы наблілі шляхам "добрае замяні" ад уукрасенскага папа Сьціпана.

Татары прадставілі належны ліст на гэтую замяну, а да гэтага і пісьмовыя зацвярджэнні яго, якія мелі менскія татары ад ужо памёршых мітрополітаў: Міхайлы Рагозы /1590—1599 г.г./ і Іпата Папая /1599—1613 г.г./, а таксама і ад тагачаснага мітрополіта Язэпа Веляміна Рупкага.

Разгледзеўшы на даручэнні караля гэтую справу, Пётра Тышкевіч знайшоў правы татар даведзенымі і выдаў ім у Менску 26 студзеня 1617 году свой ліст, у якім апраудвае татар ад выказанага супроць іх абвінавачання.

У тым-жа годзе гэты ліст быў запісаны ў актавыя гродзкія кнігі Менскага замку /8 верасня 1617 году/.

Прыёс для запісу гэты акт менскія татары Саліман Зекевіч^I.

Прыведзены дакумент сведчыць, што у Менску татары блізумоўна былі ў канцы XVI стагоддзя, што яны набудавалі мечаць свая ў Менску ў час мітрополіта кіеўскага Міхайлы Рагозы, які быў на гэтай пасадзе з 1590 па 1599 г.

Прымаючы пад увагу, што мечаць павінна была будавацца ў сувязі з нейкімі надзвычайнымі абставінамі, напрыклад, з пасяленнем у гэты час у Менску татар /гэта нам якраз і здаецца больш за усё верагодным/, мы лічым, што маем тут перад сабой мажлівую дату з'яўлення татар у Менску і засялення ім "Татарскае Слабады".

Але-ж гэта усё-такі толькі мажлівая, а не бесспрэчная дата.

Такім чынам, пытанне аб часе з'яўлення ў менску татар пакуль што застаецца адчыненым.

---

^I Там-жа. Стар. 168—169, № 93.

Трэба дадаць да гэтага, што паміж менскіх татар існуе паданьне, быццам яны паходзяць з крымскіх ваеннапалонных.

Не затрымліваючыся на гістарычных лёсах менскіх татар, мы ставім заданьнем азнаёміць чытачоў "Нашага Краю" з сучаснасьцю гэтае часткі менскага насельніцтва.

Папершае, трэба адзначыць, што менскія татары ў іх абставінах свайго жыцця кіруюцца "коранам", які яны называюць "курам".

"У оам'і Смайкевічаў ёсьць каран 1725 году. Ёсьць у іх і "Ай-Кітаб" 1812 г. /гэту дату атрымаў профэсар Раўрэбэ, перавёў на наша летазлічэньне 1230 год мусульманскае эры, бо прыняў пад увагу розніцу ў колькасьці дзён паміж усходнімі месечнымі і нашымі сонечнымі гадамі/.

Менскі паасобнік карану 1725 г. мае пры арабскім тэксьце падрадкавы пераклад на беларускую мову з значнай колькасьцю полёнізмаў.

Ай-Кітаб — гэта зборнік легенд і паданьняў, здаецца, таксама перакладзеных або наогул большай часткай ці нават цалкам запазычаных з розных крыніц. У паасобніку 1812 году ёсьць толькі тэкст на беларускай мове, даволі чыстай, без прымётнага чула-земнага уплыву.

Аўтару гэтых радкоў удалося, знайшоўшы вышэйпамянаныя кнігі, адразу-ж зьвярнуць на іх увагу вядомага сьмітолёга, профэсара Б.Д. У. Раўрэбэ.

Прагледзеўшы гэтыя кнігі, мы прыйшлі да выніку, што і ў часе так званай беларускай заняпаду нашай мова жыла яшчэ нават у якасьці літаратурнай, толькі ня ў хрысьціянскага насельніцтва, а сярод мусульман.

Карыстаючыся арабскімі літарамі, можна добра перадаваць

беларускія гукі: нь, ц, дзь, дэ, дж, а для ч і п ужываюцца нейкія адмены арабскіх знакаў /падобныя якім можна знайсці ў персаў ды туркаў/.

Гэты факт — карыстаньне мусульманскіх пісьменнікаў беларускай мовай, — высвятляе наогул стан асіміляцыі, якой падлягала татарская нацыянальнасьць, калі яна пачынала жыць паміж беларускага народу.

Менскія татары найбольш адрозьніваюцца ад суседзяў у рэлігійных адносінах. На гэта зьвярнуў увагу яшчэ Шпілеўскі ў сваім апісаньні Менску, якое друкавалася ў часопісе "Современник" за 1854 год.

Шпілеўскі апісвае драўляную мячэць у Менску. У ёй два аддзелы: для мужчын і для кабет, паміж імі краты; унутры няма ніякіх аздоб, апроч бальдахіну для муллы ў мужчынскім аддзеле; падлога заслана зялёным сукном, а пры сьценях ёсьць зэдлікі для багамолаў.

Апроч таго, ёсьць яшчэ нешта падобнае да пераднякова, дзе татары пакідаюць абуткі, бо няможна уваходзіць у мячэць у ботах.

Фотаграфічны здымак з старога мячэці захоўваецца ў сям'і Смайкевічаў; мячэць была сфотаграфавана ў самым пачатку XX стагодзьдзя, перад тым, як яе замянілі новым ды без параўнаньня лепшым цагляным будынкам.

Цяпер у мячэці ёсьць і мінарэт, а даўней муэз'зін склікаў парафіян на малітву, стоячы на ганку мячэці. На сьвята Байраму мусульмане ў некаторых мясцовасьцях, як здаецца, склікаюцца на вуліцах, што даследчык гісторыі і быту беларускіх татар А. Мухлінскі хацеў бы тлумачыць яўрэйскім уплывам.

У Менску татар ня шмат і кажуць, што такога звичай у іх няма. Прынамсі менскія татары мне казалі, што яны гэтага ня помняць.

Ніякага ізоляваньня жанчын ад мужчын у нашых татар няма. Аб "чадрах" не засталася нават і ўспаміну. Цікава, што у "хаджау" /підтрымау у святых месцах/ вучыліся паарабску і дзяўчаты і хлопцы разам; аб гэтым мне гаварылі старыя татары:

Наагул пагляд на рэлігію ліберальны. У оям'і Смайкевічаў ёсць, напрыклад, статуэткі, а нябожчык мulla Мустафа Смайкевіч ды парафіяне былі нават сфотографаваны. А гэта сурова забараняецца мусульманскім законам.

З рэлігійных наказаў мусульманскае навукі у быццё менскіх татар захавалася далёка ня уоё. Вооь што гаворыць аб гэтым іх старэйшае пакаленьне.

Супольная мусульманам і яўрэям забарона ўжываць мяса іншых жывёлаў, апроч жвачных — парнакапытных, іных рыб, апроч лускаватых, прымаецца яшчэ пакуль што пад увагу. "Але", гавораць татары: "як ужываньне жытняга хлеба зьяўляецца патураньнем асаблівым умовам пазьнейшага часу, такосама ня вельмі цяжкім грахом лічыцца і ўжываньне каніні. Мы яе не ямо не дзеля грахоўнасці такое ежы, а ўпрост дзеля яе нясмачнасьці". Сьвініну-жа, самоу, мятнувоу татары есць ніколі не згаджацца.

Жывёлу рэжуць спосабам, падобным да яўрэйскага, толькі дзеля большае пэўнасці пасля першага грунтоўнага сьмяротнага разрэзу тры рухі. Пры гэтым гавораць паарабску: "У імя бога усёмагутнага".

Купляць, аднак-жа, і трэфнае мяса /апроч сьвініны/.

Паколькі Магамэт, забараніўшы віно, нічога не казаў аб грэху, ад гэтага апошняе адмаўляцца далёка ня ўсе татары.

На вясельях у іх рэдка калі пануе бязумоўная цвярозасць.

Пятнічны адпачынак у мусульман падобны да суботняга у юрэяў і нідзельнага — у некаторых пратэстанцкіх старонках, заселеных англасаксамі.

Менскія татары зусім не згаджацца з гэтым рэлігійным наказам: яны і пішуць і лічаць грошы у пятніцу.

Нашы татары вельмі даўно адмовіліся ад полігаміі дзеля таго, што толькі гэтаю паном ім можна было атрымаць дазвол на мяшаныя шлюбy. Праўда тое, што урад Рэчы Паспалітае потым /у часе клерыкальнае рэакцыі/ усё-ткі забараніў татарам жаніцца з хрысціянкамі, але нашы мусульмане тады зусім ня мелі ахвоты вярочацца да гарэмнага быту, бо ўжо былі прывыклі да моногаміі.

Даўнейшае імкненне татар да мяшаных шлюбаў лёгка было-б растлумачыць, калі-б мы прынялі гіпотэзу аб паходжэнні нашых мусульман ад крымскіх ваеннапалонных, бо ваякі звычайна не бяруць сваіх жонак з сабою у паход.

Няпрыхільнасць да полігаміі выяўляецца часам даволі яскрава. Калі адзін немясцовы мусульманін пасяліўся з дзвюма жонкамі сярод менскіх татар, усе суседзі выклівалі яго, як нейкага вар'ята.

Штодзённыя /пяць разоў у дні/ малітвы з абмываннямі цяпер ужо далёка ня ўсе могуць і хочуць выконваць.

Маладзёковыя сьвяты /падобныя да юдэйскіх/, пост Рамазан, найвялікшае сьвята Байрам захоўваюцца, але не заўважаецца значнага іх уплыву на ўвесь ход жыцця, як гэта мы бачым на Усходзе.

Духавнікі /муллы/ залежалі адміністрацыйна ад Сымфэропальскае духоўнае управы, яшчэ раней — ад Бэндэрскага муфты.

Гэта — апошнія успаміны аб паўднёвым паходжэнні нашых татар.

Духавенства большаю часткаю бывала бяз вышэйшае духоўнае

асьвети, але, каб атрымаць годнасьць муллі, треба было усё-такі паслаць у Сымфэропаль пэўную тэалёгічную працу. Выбраны парафіянам! мулла запэярджваўся на пасадзе Сымфэропальскага духоўнага ўправана.

Вопратка духаўнікоў падобна да усім вядомае расы праваслаўнага духавенства.

Унутранаьць мяцэці нагадвае сьнагогу /"школу"/. Простыя лавы, катадра; замест абразоў, якія мы бачым у праваслаўных і каталікоў, вылоўі з корану. Гэтыя вылоўі мы знаходзім і ў пакоях у татар. Той, хто бываў у крымскіх або казанскіх татар, з'явілім падзівам заўважыць, у нашых мусульман, побач з гэтым вылоўямі, фатаграфічныя здымкі, малюнкi ды нават статуэткі розных падушкоў і рыбакоў.

Татарскае насельніцтва гораду Менску чыста суніцкае; шіітаў /якіх шмат, напрыклад, у Азэрбайджане/ у нас зусім няма.

Пабачым, як окладаюцца для татар татар'яльныя ўмовы жыцьця.

Шпілеўскі у 1854 годзе лічыць у Менску 400 душ татар.

Паводле паказаньняў перапісу 1897 году, усяго татар у Менску было 1.146 чалавек; з гэтага ліку самастойныя сродкі ўтрыманьня мелі 373 мужчыны і 66 жанчын, а ў якасьці членаў сям'і запісаны 251 мужчына і 456 жанчын.

Паводле перапісу 1923 году, усяго татар было 1.045 чалавек /значыцца, лік іх зьменшыўся на ото адну асобу/. Мужчын было 474, а жанчын 571. Лік жанчын нават павялічыўся, але вельмі значна зьменшылася колькасьць мужчын. Абставіны ваеннага часу бызуючы зыгралі тут пэўную ролю.

У Шпілеўскага і у выніках перапісу 1923 году мы не знайшлі падзелу татарскага насельніцтва па профэсіях.

Винікі таго перапісу, які вядзення цяпер, у канцы 1926 году, будуць нам вядомы толькі у наступным 1927 годзе.

Таму мы можам тут прывесці толькі даныя перапісу 1897 году, даволі падрабязныя і вельмі цікавыя.

Таму меншкія татары, паводле сваіх заняткаў, падзяляліся наступнымі опосабам.

Табліца статыстычных даных аб меншкіх татарых

паводле вынікаў перапісу 1897 году

№	Професіі, заняткі і г.п. татароў і наагул іх сродкі ўтрымання	Склад іх сям'і			
		Мужчын! Кабет		Мужчын! Кабет	
1.	Адміністрацыя, суд і поліцыя	28	-	8	25
2.	Грамадская і станавая служба	1	-	-	2
3.	Прыватная прадпрымальніцкая праца	1	-	2	-
4.	Збройныя сілы	122	-	-	-
5.	Навучальна-выкаваўчая праца	3	-	4	3
6.	Лекарская ды санітарная праца	-	1	-	-
7.	Служба ў дабрачынных установах	1	1	3	3
8.	Прыватная служба, падзёмная праца і г.п.	72	22	54	129
9.	Даходы з капіталаў і нярухомасці, грошы ад банькоў ды овайкоў	18	15	21	48
10.	Сродкі ад дзяржаўнага скарбу, грамадзкіх устаноў і прыватных асоб	7	3	2	5
11.	Земляробства /раўніцтва/	59	10	104	160
12.	Жывёлагадоўля	2	-	-	-
13.	Праца ў рудных і капальных	3	-	-	-
14.	Апрацоўка валакністых матэрыялаў	-	4	-	1
15.	Апрацоўка жывёлавых прадуктаў	2	-	1	3
16.	Апрацоўка дрэва	1	1	2	6
17.	Апрацоўка мінеральных матэрыялаў /кераміка/	2	-	-	8
18.	Апрацоўка раслінных і жывёлавых харчовых прадуктаў	1	-	1	4
19.	Выраб адзення	-	2	-	-
20.	Будаўніцтва і рамонты памяшканняў	3	-	8	7

21. Праця на чигуни	16	-	9	16
22. Возніжки /фурманські/ промисел	5	-	1	6
23. Праця на пошті, телеграфі і телефоні	5	-	12	10
24. Гандаль наагул без докладнейшого означення	3	-	-	-
25. Гандаль сільсько-господарчими продуктами, /апроч збожжя/	-	1	-	2
26. Гандаль предметами хатнього ужитку	5	-	6	-
27. Гандаль у разном і разном	5	-	2	1
28. Особи, у яких заняті не визначені	5	1	7	6
29. Особи, які не дали вестей об своїх занятках	2	5	3	5

Апроч військового, які у більшій своїй частині займаються воєнною професією тільки тимчасово, а складають найбільшу категорію — 122 чол., ми повинні звернути увагу на 72 мужчин і 22 кабети, що знаходяться на службі у приватних осіб. Далі йде велика група, яка займається ремісництвом — 59 мужчин і 10 кабет. Не мала таксама одужалі у різних урядових установах. Ми повинні думати, що серед татар йде багато гарбарів і фурманів /або гетьох гаворильців навіть і у некоторых старих криницях/. У 1897 році працюючи продукту живильного пахання займалися тільки 2 мужчины, при яких були 3 кабети і 1 мужчина, а ремісництвом /фурманством/ займалися 5 мужчин /при їх записані і 1 мужчина і 6 кабет/.

Таким порядком, відомо, що давніший поділ татарського населення поводі заняттям значно уже змінився у XIX столітті. Цікаво, що з тих людей, які мали заняття калі і т.д., ніхто не записаний. Гэта думка, що так акалічнасьце, що у наших татар доходи від гетьох заняттям були великі малі — таму приходилося менше янче і іншим криницям для існування; від гетьох рубриками, мабуть, і записувалися люди, які абслу-

гоувалі мячэць. Цікава яшчэ і тая абставіна, што карчмарства ды простытутыя зусім не адзначаны сярод татарскага насельніцтва нашага гораду. У востросе у 1897 годзе нікога з татар ня было.

Непрацоўныя даходзі мелі 18 мужчын ды 15 кабет /пры 21 мужчыне і 48 кабетах у сем'ях/. Татарскае насельніцтва гораду Менску, як мы бачылі, складалася у канцы XIX стагоддзя пераважна з людзей вытворчае працы і, часткова, з асоб, што займаюцца інтэлігентнымі профэсіямі, непрацоўнага элементу было мала.

У гэтым сэнсе і цяпер мы маем тое-ж самае становішча.

У культурных адносінах мы заўважаем наступную зьяву. Штогод павялічваецца процант асоб пісьменных паэўрапейску /г. зн. пабеларуску ды парацыйску; некаторыя, асабліва пры польскай окупацыі, добра вывучыліся і папольску/.

Затое значна зьменшыўся процант пісьменных паарабоку. Запрауды, чым трэба тлумачыць тую акалічнасьць, што існавалі беларускія Ай-Кітабы ды нават кораны, пісанія арабскімі літарамі? Чаму іх ня пісалі ані лацінкаю, ані кірыліцаю? Таму, што у лацінцы бачылі нахіл у каталіцкі бок, а у кірыліцы — у праваслаўны. Татары згубілі ўжо оваю татарскую мову. Але, пасылаючы дзяцей у хрысьціянскія школы, можна было атрымаць ужо зусім непажаданую нечаканасьць — дзеці прымалі хрысьціянства. Пасьля некалькіх падобных прыкладаў татары больш ужо не пасылалі дзяцей у школы каталіцкія, праваслаўныя і г.п.; гэтак было даволі доўга.

Толькі ўжо у XIX стагоддзі — у самым яго канцы — большая колькасць татар вучыцца у сьвешніх школах. Приватныя арабскія школы "ходжаў" яшчэ трымаюцца і у гэтай эпоху. Але з пlynным часу "ходжы" маюць ужо усе менш ды менш вучняў і вучаніц.

Увесь чыста быт татар /не гаворачы ўжо аб іх мове, пра-

вільнай, беларускай/, падпадае пад значны уплыў суседняў. Сло-
роўскія адносіны паміж мужчынамі і жанчынамі, адсутнасць релі-
гійнага фанатызму, вольныя думкі адносна намагаў мусульманскае
веры і г.д. — былі ўжо намі адзначаны.

З чыста татарскага мастацтва засталася ня шмат рэчаў. Гаво-
раць аб нейкіх шахах з разьбам, з уаходзімі ўкрасамі, ды можна
бачыць выдзікі лалыкі, даволі прыгожа зробленыя.

Песні, прыказкі і г.д. — тыя-ж самыя, што і ў беларусаў.

Вельмі цікавым зьяўляецца пытаньне, ці ня было адваротна-
га уплыву на беларусаў з боку татар.

Акад. Я.Ф.Карскі некаторыя вельмі звычайныя беларускія
словы выводзіць з татарскае мовы. Напрыклад: андарак, небажа,
баламут, баран, бугай, бусел, вогер, гарбуз, гойданыя. дуда,
дурань, ёлун, кабан, пайданы, каліта, канчук, кашкан, каштан,
кашук, кашпак, качан, курган, лалыка, насталі, рахманы /слова
означае, якое перайшло ў татарскую мову з арабскае, хаця яно
ёсьць і ў лугаву/, тавар, торба, тутун, харч, чарга, шалка ды
інш.

Беларускія татары гэтак хутка згубілі сваю мову ў выніку
бязупынных зносін з беларусамі. Аднак, можна думаць, што гэтыя
бязупынныя зносіны паміж двума народамі павінны былі пакінуць
нейкі след не толькі ў татарых, але і ў беларусах.

Трэба прыняць пад увагу і тую абставіну, што Рэч Паспалі-
тая амаль што ўвесь час свайго існаваньня праводзіла ў бараць-
бе з татарамі; бывалі ў не і сапраўдзікі аярод татар. Такім па-
радам наўрад ці можна ўжо татарскія словы ў нашае мове тлу-
мачыць уплывам нашых татар. Тым больш перашкод ёсьць для таго,
каб выявіць уплыў нашых меншых татар на менскую беларускую
татарку. Калі і можна будзе знайсьці тут нешта пэўнае, дык
праўдападобна, што ў колькасных адносінах гэта будзе вельмі

нязначным.

Невялікая група менскага насельніцтва /меншая, чымся І%— татары — зьяўляцца, аднак-жа, у пэўнай меры цікавым прадметам вывучэння з этнографічнага погляду.

Антропалогічна — гэта мяшаная раса: славяна-манголы; з боку мовы — нагэтулькі славянізаванае племя, што, чытаючы перадабук, татары вымаўляюць словы з беларускім акцэнтам /таксама, як яўрэй-акіназы, чытаючы габрэйскія словы, нахільваюць ім германскае вымаўленьне/.

З боку быту мы ўжо паказалі моцны еўрапейскі уплыў на нашых татар.

Трэба вывучыць дакладна асаблівасці гэтага нацыянальнае групы. Тады можна будзе адказаць на пытаньне аб яе магчымай будучыні.

Ці будзе яна нейкай нацыянальнай меншасцю з пэўнымі сваімі запатрабаваннямі і жаданнямі, як народ з выразнымі характэрнымі рысамі?

Ці мо' гэта будзе толькі адносна адзінага беларускага племяння; тады, поруч з беларусамі праваслаўнымі ды каталікамі, зьявілася-б трэцяя група — беларусы-мусульмане?

У кожным разе гэтае пытаньне нинеш разьвязанае канчаткова яшчэ зарана.

Патрэбы папярэднія дасьледы. Узабудзіць цікавасць да падобных дасьледзін — якраз і зьяўляецца мэтай гэтага артыкулу.

ЦІ ЗАХАВАЛІ ТАТАРЫ СВАЕ СВЯТЫЯ КНІГІ І СВАЮ ВЕРУ?

Археаграфічная экспедыцыя Мінокага гарадскога грамадока-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" пабывала ў месцах кампактнага пасялення татараў у Мінскай, Брэскай і Гродзенскай абласцях. Мета экспедыцыі — пошук рукапісных мусульманскіх кніг.

Першым пунктам на нашым маршруце, дзе жывуць татары, быў гарадскі пасёлак Узда, які ў гістарычных крыніцах упамінаецца пад 1494 г. Уздзеншчына славіцца сваімі сынамі, якія вядомы на ўсю Беларусь. Тут нарадзіліся пісьменнікі Сымон Баранавіч, Антон Бялевіч, Ілья Гурокі, Кандрат Атраховіч /Крапіва/, Алесь Пальчэўскі, Паўлук Трус, Алесь Якімовіч, Пятро Глебка /татары лічаць, што яго недалёкія продкі паходзяць з татараў/; вучоныя Уладзімір Завітневіч, Якаў Наркевіч-Іодка, Васіль Пальчэўскі і Канстанцін Шабуня. Высокая культура і далікатнасць уласцівы жыхарам Уздзеншчыны і сёння. Адна з культур паведаміў татарам аб нашым прыездзе. Аднолася размова з оупляменнікамі. Мы пабывалі на мізары, які добра ўгледжаны. Тут хаваюць мясцовых мусульман, а таксама памёрлых мінскіх татараў.

Толькі адна жанчына мае Кур'ан і Хамаіл і ўмее іх чытаць Гэта маці Айшын Александровіч — члена Саюза мастакоў Беларусі. З прычыны таго, што да 1939 г. Уздзеншчына была прыгранічным раёнам, любя праяўленні мусульманскай рэлігіі, святчэння кнігі прызнаваліся антысавецкімі, знішчаліся, а ўладальнікаў іх высілялі. Сярод татар, ды і не толькі сярод іх, жыве легенда, што назва мястэчка Узда звязана з татарскім

оловам узла — аброць. Нейкі хан згубіў тут калісьці карагуд аброць, якую коніхі-нукеры доўга шукалі.

Наотупным пунктам быў гарадокі паоблак Капыль, які отарэйшы за Узду і Упамінаеша ў гістарычных крыніцах пад 1128 г. Капыльшчына такоама шырока вядома оваімі пісьменнікамі і вучонымі. Тут радзіма пісьмернікаў Анатоля Астэрэйкі, Івана Бабарэкі, Змітрука Хилуновіча, Цішкі Гартнага/, Алеси Турло, Алякося Коршака, Мендэле Мойхер-Сфорыма, Адама Русака, Васіля Сташэўскага, Мікалая Раманоўскага /Кузьмы Чорнага/, філосафа Івана Душчыцкага, літаратара Сцяпана Александровіча, якога ведаць і якім ганарыцца ўсе яго сучасныя — беларускія татары.

На жаль, сустрэчы з татарамі не было. Нам удалося знайсці родную сястру Сцяпана Александровіча — Аніфу. У яе захаваліся шматлікія мусульманскія кнігі. Тут такоама толькі адна вельмі старонькая жанчына ўмее чытаць Кур'ан. На мізары мы зразумелі, чаму раённае начальства не захацела размаўляць з намі. Мізар не абгароджаны, па магільях пратаптаных дарожкі.

З прыгнетчаным настроем мы накіраваліся ў горад Клец — адзін з найстарэйшых на Беларусі, упамінаеша пад 1128 г. Татары тут былі паселены ў 1508 г. Памерлых хавалі на мізары каля в. Асмолява Нясвіжскага раёна. Мізар у асновым /хваёвым/ лесе, магільны добра дагляджаны. Мяцовыя ўлады ў Клецку добрыя да татар і спагадлівыя. Была арганізавана сустрэча ў музычнай школе. Тут, у зылой Заходняй Беларусі, да 1939 г. у школе татарскія дзеці вучыліся чытаць і пісаць па-арабску, яшчэ і сёння займаюцца падручнікі. Многія татары ведаюць мусульманскія адлітэн, хораша пляюць. Нам папчас-

ціла Убачыць тут у адной жанчыны рукапісны Кур'ан з перакладам на беларускую мову. Такі Кур'ан з перакладам называюць Тэфсір. У даўнейшыя часы хоць бы адзін Тэфсір быў у кожнай татарскай вёсцы, у кожным горадзе ці мястэчку, дзе жылі татары. Каштаваў ён дорага, векалькі кароў трэба было прадаць, каб купіць такую кнігу. Найчасцей яе куплялі ўскладчыну. Яшчэ адна прыемная знаходка для нас — гэта чалавек, які ўмее прыгожа пісаць Далавар — сувай малітваў, якія кладуць у дол нябожчыку. Мала ўжо засталася такіх пісцоў на Беларусі. Гэты самы чалавек — Якуб Ідановіч ведае песню Зікр — малітву-заклік чыніць Намаз. Яна на старакрымска-татарскай мове 15-га стагоддзя. Мы запісалі на магнітастужку і гэтую песню-малітву, і іншыя малітвы ў выкананні клецкіх татар. Былі выказаны пажаданні, каб у школе, як і да 1939 г. у Польшчы, татарскіх дзяцей навучалі Ісламу.

У горадзе Ляхавічы, які вядомы з 15 ст., былі дзве вуліцы /вуліца і завулак/, дзе жылі татары, відаць, з 15 ст. Цяпер пасля розных перайменаванняў адна вуліца названа ў гонар Ф. Булашоўскага — беларускага грамадскага дзеяча і пісьменніка, другая — у гонар кампазітара Я. Цікошкага. У Ляхавічах жыве ці не самы стары татарын на Беларусі — Мустафа Багдановіч /яму 96 гадоў/, — удзельнік Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў. Мізар тут у добрым стане. Многія татары ўмеюць чытаць сьвятыя мусульманскія кнігі. Мы запісалі на магнітастужку мелодыю пяння сураў з Кур'ана — Аль-Фатіхі і Я-Сін.

У слаўным беларускім горадзе Слонім, які ўпамінаецца пад 1252 г., а ў 1795—1797 гг. нават быў губернскім горадам, жыло многа татараў. У Польшчы гэта быў трэці паля

Вільні і Навагрудка горад па колькасці жыхароў-татараў. Цяпер жа мы з вялікай цяжкасцю знайшлі жанчыну-татарку, якая паказала нам мізар.

Знаходзіцца ён пасярод векавога лесу. Тут мы убачылі і афатаграфавалі помнік воінам-мусульманам, які пастаўлены ў час Першай сусветнай вайны памерлым у шпіталі мусульманам. За польскім часам, як тут кажуць, пастаўлены помнікі на асобных магілах. Надпісы зроблены на арабскай і польскай мовах. Найчасцей трапляюцца надпісы пра мусульман Уфімокай і Казанскай губерні. Ці ведаюць унукі і праўнукі пра сваіх родных, якія ляжаць у беларускай зямельцы?

На нашым шляху была вёска Арда. Наведалі мы мізар, які парос белымі бярозамі. Відаць свежыя пахаванні, многія магілы дагледжаны.

З хваляваннем чакалі мы сустрэчу з былым сталічным горадам Навагрудкам. Упамінаецца горад у гістарычных крыніцах пад 1252 г. Тут многа помнікаў гісторыі і архітэктуры. Тут жыў /пагодле некаторых звестак і нарадзіўся/ вялікі паэт Адам Міцкевіч. Сям'я Міцкевічаў вельмі добра адносілася да татараў, а родны брат Адама — Аляксандр, прафесар опачатку Кіеўскага, а паоля Харкаўскага універсітэта, пакінуў пра татар нават кампліментарныя /пахлебныя/ словы.

Навагрудскія татары лічыліся багатымі. Некаторыя мелі валокі, а то і 2—3 валокі зямлі. На татарскай зямлі, прыперухо ў межах горада, знаходзіцца татарскі мізар. Векавыя дрэвы, найчасцей дубы, яшчэ "памятаюць" Адама Міцкевіча.

Сустрэліся мы з навагрудскімі татарамі на кватэры аднаго мусульманіна. Цяжка было сдържаць пра тое, як жаліліся

людзі, многія старэнькія, што і перад смерцю не могуць пама-
ліцца ў джаміі /мячэці/. Вельмі ўсхвалявала нас сустрэча
з Амініяй Асановіч, якая нягледзячы на ​​немалыя гады /ёй ка-
ля 90 гадоў/, непапраўна вялікія страты /у час вайны загі-
нулі тры сыны/ заклікае маладых татар адбудаваць мячэць у
Навагрудку.

Непадалёк ад Навагрудка, за 7—10 км, каля в. Лоўчыцы,
знаходзіцца мізар, які вядомы ўсім татарам на Беларусі. На
камені напісана, што мізар заснаваны ў пачатку 16 ст. Тут
магіла святога Эвліі Кантуся. Кожны год у вялікае свята
тут збіраюцца мусульмане вакол магілы і чыняць малітву,
пасля раздаюць садагу за памерлых. Мізар абгароджаны, да-
гледжаны. На мізары руіны мячэці. Гэта не вынік аб'якаваасці
татараў, а віна Улады, якія не дазвалялі рамантаваць мячэць.
Цяпер як быццам ужо ёсць планы рэстаўрацыі мячэці, але мала
надзеі, што яны будуць здзейснены.

Апошні пункт нашай экспедыцыі — гарадскі пасёлак Іўе,
вядомы з 15 ст. як маёнтак П. Мандзігера, а з 2-й палавіны
16 ст. мястэчка. Да пачатку 17 ст. у Іўі існавала арыянская
школа, у 1585—1593 гг. вяртарам яе быў мысліцель-гуманіст
і педагог Ян Ліцыйскі Намысолоўскі. У Іўі адзіная дзейная на
Беларусі мячэць, пабудаваная ў 1884 г., аб'яўлена помнікам
архітэктуры рэспубліканскага значэння. Тут дзейнічае школа
для дзетак-мусульман. Іслам вывучалі тут падпольна ў самыя
цяжкія гады сталіншчыны і хрушчоўшчыны. На свята Курбан-Бай-
рам сюды з'ехаліся татары амаль з усёй Беларусі. Было выра-
шана стварыць згуртаванне татараў-мусульман на Беларусі
/"Аль-Кітаб"/. Прэзідэнтам абраны Абубакір Шабановіч.

Было прапанавана вывучыць вопыт іўеўскіх татарараў у справе навучання дзяцей Ісламу. Даволі шматлікія ў іўеўскіх татарараў святыя кнігі Кур'ан, Тэфііры, муліноскія Хамаілы і Кітабы трэба размножыць ці хоць бы зрабіць фільмакію, ксеракопіі. Можа, нашы найбольшыя рэспубліканскія бібліятэкі дапамогуць нам у гэтай справе. Талі ў кожнага навучоўца будзе мажліваось пазнаёміцца з гэтымі цікавымі кнігамі, асабліва Тэфіірамі і Кітабамі, дзе збераглася беларуская мова І5—І6 ст.

Татары зыказваюць шчырую падзяку Мінокаму гарадскому аддзяленню Савецкага фонду культуры за арганізацыю экспедыцыі і фінансавую дапамогу. Вынікі апрацоўкі сабраных матэрыялаў будуць выкарыстаны для вывучэння жыцця татарараў, для арганізацыі новых экспедыцый.

АХРАТАННЕ — ПАБРАЦІМСТВА

У беларускіх татарараў яшчэ да Другой сусветнай вайны вядомы быў абрад пабрацтва — ахратанне /ад турэцкага слова "ахірэт" замагільнае жыццё/. Узнік гэты абрад вельмі даўно, з цягам часу пад уплывам Ісламу ён змяніўся. Спачатку пабрацтва паміж прыязненымі мужчынамі заключалася выказваннем пэўнай фразы / прысягі / і лішчя вады на шаблі. Можа ад гэтага часу і ідзе руская прыказка "дружба -- не разлей вода"?

У суплішы /звароце/ татарараў да караля Сігізмунда ёсць упамінанне пра прысягу, якую на шаблях давалі іх бацькі, што будуць вернымі беларусам, з якімі "... пясок, вада і прэвы з'яўляюцца нашымі агульнымі".

Абрад ахратання адбываецца ў прысутнасці мулы. Асобы, якія ўдзельнічаюць у парадненні, бяруць за канцы ручніка і абыходзяць тры разы вакол отала, на якім стаіць вада, хлеб, соль і ляжыць Кур'ан або Хамаід. У гэты час мула спявае два /малітву/ з Хамаіда, благаслаўляе пабрацімаў ад імя Алаха. Малітва цягнецца доўга, галзіну а то і больш, і заканчвае яе мула вішаваннем пабрацімаў. У канцы ахрэці дораць адзін аднаму падарункі /найчасцей ручнік/, які захоўваецца да скону. Трэба зазначыць, што толькі заключанае па абраду пабрацімства мае сапраўднае значэнне. Бывае, што прызнанні паміж сабой асобы называюць сябе ахрэцямі /жанчыны — ахрэцкамі/, але ніхто не лічыць гэта за фармальнае пабрацімства.

Заклучаць ахратанне могуць між сабой двое мужчын або мужчына з жанчынай, калі ён жанаты, а яна замужам. Пабрацімству надаецца вялікае значэнне. Татары кажуць: "Ахрэць лепш чым брат, ахрэцка лепш чым сястра". Ахрэці лічыліся такімі блізкімі, што іх дзеці не маглі браць шлюб між сабой. Ахрэць павінен быў аказваць ахрэцю ці ахрэццы павягу, спяшацца ў выпадку няшчасця на дапамогу /ні ў якім разе нельга было адмовіць у дапамозе/, апекавацца над сіротамі як над сваімі роднымі дзецьмі. Калі ахрэць выказваў жаданне ўзяць у пабраціма з хаты якую-небудзь рэч, нават кавя, то трэба было аддаць усё без пратэсту, хоць гэта рэч была самай дарагой.

Ахрэцям нельга было сварыцца між сабой. Татары кажуць: "З бацькам, братам, сястрой пасварыцца можна, а з ахрэцем нельга". Калі ахрэць а гаворваў, а бараніць яго няма макліваасці, то трэба выйсці з хаты. Наогул нельга казаць дрэннае

слова пра ахрэця. На тым овеце ахрэці оустрануша. Можна выкупіць грэх за свайго ахрэця /даць грошы на дабрачынную справу, карміць нямогіх, маліцца/. Лепш за Усё мець оем ахрэцяў сярод мужчын і жанчын.

Парушэнне пабрацімства лічыцца вялікім грахом. Але калі Уло такое здарылася і ахрэці паверыліся, то бяруць зноў ручнік за каншы і мула сімвалічна рассякае яго далонню ў знак перарвання пабрацімства.

Паважаны чытач! У наш век, калі лёс раскідаў родных па далёкіх вёсках, мястэчках і гарадах колькі ты можаш налічыць сяброў, якія кінуша табе на дапамогу ў цяжкую хвіліну? А да каго ты прыйдзеш у ліхі час? Мож і ёсць оэнс у пабрацімстве — ахратанні і цяпер?

БЫЎ СРОДАК. УПЛЫВАЦЬ НА НАДВОР'Е

З сельскай гаспадаркай, асабліва агародніцтвам, у татараў быў звязаны абрад прынясення ахвяры. Калі доўга не было дажджу, калі была пагроза, што Усё высахне на ніве і градах, то татары куплялі ўскладчыну гадавалага чорнага барана. У некаторых мясцінах да складчыны далучаліся і беларускія сяляне. Калі ў хрысціян пыталі, чаму яны прымалі ўдзел у гэтым татарскім абрадзе, яны адказвалі: "Бог адзіны".

Ва ўстаноўлены дзень надвечоркам натоўп татараў накіроўваўся да ракі ці ручая. Барана вялі за рогі. Мусульмане станавіліся радамі і пад кіраўніцтвам мулы альбо муэдзіна чынілі малітву "Тэкбір". Мула апранаўся ў джуба /від оутаны/ з вывернутай падкладкай. Сяляне-хрысціяне, калі яны прысутнічалі пры гэтым абрадзе, станавіліся ў баку і маліліся.

па-хрыопіяноску. Затым адзін з татароў рэзаў барана, Ахвярны баран павінен быў быць павернуты галавой на поўдзень. Пасля малітвы бараніну варылі ў катлах. Мясa звычайна елі на месцы. У некаторых мясцовасцях, напрыклад, у Міры, бралі мяса дахаты. У Клешчу аўчыну пасля прынясення ахвяры кідалі ваду. У Міры на аўчыну, пакрытую сурвэтай, клалі спецыяльнай выпечкі булкі, якія раздавалі на месцы бедным як оадагу. Косці барана кідалі ў ваду або закопвалі ў ямку. У час гатавання або пасля таго, як з'ядалі барана, удзельнікі абраду аблівалі адзін аднаго вадой, а хлопцы з жартамі кідалі дзяўчат і мулу ў ваку.

Прынясенне ў ахвяру белага барана рабілася з мэтай выклікаць сонечнае надвор'е. Абрад гэты адбываўся так як і пры ахвярапрынашэнні ў засуху. Толькі барана рэзалі ўжо на ўзгорку, спальвалі разам з аўчынай, мясам і касцямі.

Чаму ахвяра чорнага і белага барана давалі добры вынік? Калі было непажаданае для людзей надвор'е, то праваслаўныя і католікі маліліся ў цэрквах і касцёлах. Татары ж вельмі перпліва чакалі, але калі ўжо перпенне канчалася, то рэзалі барана. Вядома, што бясконца не бывае засуха ці дажджлівае надвор'е. Само сабой усё мае канец. Здаралася так, што пасля татарскіх абрадаў і наступалі пажадання змены.

КРЫМСКАТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ ОЗЕН БОЙЛАРЫННЫЪ

/ Берагі ракі. Ноты гл. на стар. 74 /

Озен бойларынныъ индже думаны. 2 кере
Дагълара ййылыр, сехар земаны. 2 кере

Озен бойларынныъ завасы серини. 2 кере
Гузель кыушлар шенълик сичар бааръ лунълерин. 2 кере

Озен бойларында бульбуллер отер. 2 кере
Орманлара, багълара селасы кетер. 2 кере

Темная дымка тумана речного 2 раза
На заре уползает в горы. 2 раза

Возле реки воздух свежий, прохладный. 2 раза
Радость приносит щебет птиц в весенние дни. 2 раза

На берегах реки поют соловьи. 2 раза
Их звонкие трели разносит эхо по садам и горам. 2 раза

ЗВЕСТКІ ПРА НАШЫХ ТАТАРАУ

I. У^а Навуковай бібліятэцы у Вільні, у аддзеле рукапісаў захоўваецца цікавы матэрыял /фонд 34/ пра Бягомльскі приход Барысаўскага павета /цяпер у Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці/.

Бягомльскі приход /па-мясцоваму Бягомля, Бягомленскі/ /паміж: р. Бярэзіна — усход, р. Поня — захад, Бегамлянка — поўнач, Вардомка — поўдзень/ — "первоначальна месотожительство занимали здесь захожие — беглые, то и многолюднейшее селение названо местом жительства беглых — Бегомльем /предание/. Справедливость этого предания подтверждается отсутствием общительности между крестьянами. Каждый живёт особняком, без взаимных помочей, обычных в соседних приходах... Кроме крутым различием нравов и обычаев, даже покроем одежды. Так как сюда стекался отовсюду, то, очевидно, Бегомльский приход составляет смесь народа белорусского, чернорусского, литовского, жмудского и татарского... Деревни различаются: 1. Юхновка, Мильш /Мільчанокія Чысці?/, Будилровка /там народ дородный, ліпа белыя, тёмноруны/; 2. Веражевка, Городёнка, Кальники, Бабы, Забродок, Укромье /народ тощий, слабый, низкий, светлоруны/; 3. Волчи /цвет липа медный, слабые, волосы чёрные, круглолицые, недоверчивые и все Батуры /фамилия/; 4. Бояры, Студенка, Будаев /темнолицые, круглые, черноволосые, проворные/" /ф. 34, с. 185, л. 1 б/.

х х

х

II. У гаворках Іранойскага раёна /цяпер Слаўгарадскі раён Магілёўскай вобласці/ ухваляюцца татарскае слова "улус" у сэнсе эдабыта. Татарскае значэнне можна ілюстраваш наступнымі

прыкладамі: "Як ноч, так Кот і пашоў на ўдусы — стая на пірыкапі і ловя рыбу, як йіна піраходзя далі ў Пішчанку", "Пашоў на ўдусы, — ходзя ў салому ночы", "Пашла Пякленя на ўдусы, Хвядос едзя ў Сібір, то можа што адласць, ні пувязець з сабой" /в. Шаламы Слаўгарадскага раёна/.

х х
х

III. Жартам называлі перасяленцы, жыхары Гомельшчыны /з Буда-Кашалёва/ мясцовых жыхароў Магілёўшчыны /былога Быхаўскага павета/ татарамі за тое, што ў апошніх у гаворцы была моўная асаблівасць, наяўнасць фолмаў прыслоўяў тыпу туташка, тамацка, туташкі, тамацкі замест тут, там. Будакашалёўцы дадавалі яшчэ, што ў быхаўцаў /былая Прапойская вобласць/ захоўваліся ў 1891 годзе /час куплі зямлі, паводле падання/ курныя хаты. Яны лічылі мясцовых жыхароў больш адсталымі, чым тыя, што ■ Буда-Кашалёўшчыны.

х х
х

IV. Паводле падання, заснавальнікамі вёскі Лалацічы Слаўгарадскага раёна былі перасяленцы татарскай нацыянальнасці. У 1671 г. ў оуседняй Магілёўскай эканоміі былі заселены 70 татарскімі сям'ямі пустуючыя вёскі Батонь, Забалюшце і Гролішча /сучаснага Вендаражскага сельсавета Магілёўскага раёна/, а таксама 24 татарскія сям'і былі паселены ў в. Мілоўля Ульянаўскага войтаўства той жа эканоміі, якія пераехалі з Дарыгабужа /Смаленская вобласць/ /В.И. Мелешко. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии, Мн., 1975, с. 23/.

МІШАРЫ — ХТО ЯНЫ?

Калі пры знаёмотве і называю сваю нацыянальнасць — "мішар", то звычайна сустракаю здзіўлены позірк. Тады дадаю, што мішары складаюць частку сучаснага татарскага народа. Мішары гавораць на заходнім дыялекце паволжска-татарскай мовы. Гэты дыялект складаецца з 8 гаворак — цемнікаўскай /у Мардовіі і на поўначы Пензенскай вобласці/, сергацкай /у Горкаўскай вобласці/, мардова-каратайскай /у Татарстане/, кузнецкай /на паўднёвым усходзе Пензенскай вобласці/, дражжанаўскай /у Чувашы і Татарстане/, мелекеска-хвалынскай /ва Ульянаўскай вобласці/, чыстапольскай /у Татарстане і Куйбышаўскай вобласці/ і байкібашаўскай ці прыбірскай /у Башкірыі/. Частка мішараў жыве таксама сярод казанскіх татар за межамі СССР. За мяжой мішары кампактна жывуць толькі ў Фінляндыі. Туды яны перасяліліся спакваля в канца мінулага стагоддзя да 1924 года з некалькіх вёсак Чырвонакастрычніцкага раёна Горкаўскай вобласці.

Этнонім "мішар" паходзіць з цюркскай мовы і абазначае лясных людзей: "міша — лес + "эр" — мужчыны, людзі. Частка продкаў мішар была вядома пад назвай бесермен /бес—эр—мен, што абазначае "я бесер"/. Этнонім "буртас" мае той жа сэнс, што і "мішар": "бурта" — лес + "ас" — старажытная саманазва цюркскіх плямён.

Па моўных асаблівасцях мішары складалі значную частку печанегаў і тунаў, а затым асноўную частку полаў-паў /кіпчакоў, куманаў/. Мішары паходзяць ад старажытных

уходзе- і сярэднеўрапейскіх плямён, вядомых Герадоту /у ст. да н.э./ як агазіры, агаіры і г.д. Гэтыя этнонімы такоама абазначалі ланых людзей: "агад" /мішарокае — "акад", сучаснае — "агач"/ — дрэва, лас + "ір" — людзі, мужчыны.

Этнонімы мішар, буртас, агачэр, агаір з "яўляюцца варыянтамі назвы адных і тых жа плямён. Этнонім мішар /варыянты: мажар, мадзьяр, міжгар, мажар, мяшчэр, мяшчарак, босер і інш./ у навуковы абарот пусцілі венгры /мадзьяры/, і ўсе старажытныя і сярэдневечныя звесткі пра мішарыны адносяць на свой конт. Усе ўсходнія гісторыкі X—XI стагоддзяў гавораць аб шэркамоўных мішарах, а еўрапейскія гісторыкі — аб фінаўгорамоўных мадзьярах. Гэта блытаніна тлумачыцца тым, што венгры калісьці жылі ў Перадураллі і ў Паволжы. Свая старажытнуя радзіму венгры паоля прыняцці каталіцтва назвалі "Магна Гунгарыя" /Вялікая Венгрыя/. Асноўная маса венграў разам з часткай мішар у сярэдзіне IX стагоддзя выйшла адтуль і пасялілася на тэрыторыі сучаснай Венгрыі, якую тады называлі Панонія. Частка венграў-мадзьяр, якая засталася нават у пачатку XIV стагоддзя на тэрыторыі сучаснага Татарстана, захоўвала сваю мову. Пазней яны былі асіміляваны татарамі. Частка мішар, якія пайшлі з венграмі ў Панонію /Венгрыю/ з цягам часу асіміляваны венграмі, але пакінулі аб сабе памяць у выглядзе саманазвы венграў—"мадзьяры" і шматлікіх мішарскіх слоў у складзе сучаснай венгерскай мовы.

Да гэтага часу існуе думка, што мішары спачатку былі фінаўгорамоўнымі, а затым пад уплывам татар абтатары-

ліся. Моуни лад мішар поўнасьцю аспрэчвае гэта: мішарская мова, асабліва не граматычны лад, можна адразу ізааці ад асаблівасьцей мовы казанскіх татар, якія на думку некаторых вучоных, прынялі ўдзел у абтатарванні мішар. Тое, што ў этнагенезе сучасных мішар самы актыўны ўдзел прыняла мардва, асабліва мокша, сумненняў не выклікае. Сьляды мішар з даўнейшых часоў назіраюцца па сярэднім цячэнню Акі, г. зн. у тых месцах, дзе жыла і мокша. Менавіта таму, што там здаўна жылі мяшчэры, г. зн. мішары, гэты рэгіён называецца Мяшчэрай. Адсюль пазней мішары па розных прычынах перасяліліся ва ўсходнія раёны Расіі, на тэрыторыю сучаснай Башкірыі, Арэнбургскай, Чалыбінскай і іншых абласцей, дзе іх афіцыйна называлі мяшчэракамі.

З старажытных часоў цюркамоўныя плямёны мішар пад назвамі мяшчэра, бургасы жылі ўперамежку з мардвой-мокша. У макшанскай мове намага больш мішарскіх запазычанняў, чым у мове суседніх эрзя, хоць павінна было б быць наадварот, бо эрзя жывуць на ўход ад мокшы, г. зн. бліжэй да татар. Гэта тлумачыцца тым, што эрзя зотупілі ў цёплы кантакт з цюркамоўнымі мішарамі намага пазней за макшан, па меру выцяснення эрзя з поўначы на поўдзень, у сучасныя мясціны пражывання. У мішарскай мове такоама шмат мардоўскіх запазычанняў.

Мішараў, якія жылі разам з мокшай у раёне Саратаўскай, Пензенскай абласцей, ведалі як бургасаў. Рэшткі іх галоўнага горада захаваліся на ўсходзе горада Гарадзішча Пензенскай вобласці. Бургасы спачатку, як і булгары, падпарадкоўваліся хазарскаму кагану. Пасля аслаблення хазарскага каганата булгары, а разам з імі і бургасы, мяшчэра,

мардза і вицічн перестали підпарадкоуватися хазарам. Вицічн починають платити данину київським князям, а буртаси, мишчери і мокша у кінці X століття уводяться у склад Волжської Булгарії. У IX столітті у Середній Панолжі переселилася з Уйгурії ще одне мішарське плем'я — іскіли. Іскіли розмістилися поміж буртасами і булгарами на західній березі Волги на пограниччя з перешняга Ульяновська. Їх головний город називався Ашель. У 1220 році він був захоплений і спалений руськими. У час монгольського завоювання у XIII столітті буртаські міста і городища були розрушені. Пізніше адмін. з городів був відновлений і отримав назву Мокши /знаходиться у руських летаписях/. Там же у 1313 році почалися чорні чорноти. Цей город був адміністративно-політичним центром улуса Мокши, які включали західну частину колишньої Волжської Булгарії, цю значну область, обмежену з заходу басейнами рек Цна і Мокша, а з півночі і сходу — Волгой.

У складі Золотої Орди відбувається подальше зближення мішар і мардзи. Одних і тих же феодалів рознімають називають то татарськими, то мардоуськими мурзами.

У час правління хана Берке /з 1255 до 1266 року/, внука Чингісхана, прийнятого іслам, починається мусульманізація Золотої Орди. Ця сустрічає суворе супротивлення залатаардських мішарсько-кипчацьких феодалів, які схилилися до прийняття християнства. У столиці Золотої Орди Сарай існує сарайська єпархія, у якій казанська єпархія спробує опротибити права на абсолютне християнство у басейнах рек Цна і Мокша, де залатаардські феодали мішарсько-мардоусько-

та паходжання пачынаецца прымаць хрысціянства. Толькі пры хане Узбеку /1312—1342/ іслам прымаецца як дзяржаўная рэлігія. Гэта паскарае працэс пераходу мішара-мардоўскіх феодалаў, але не абавязкова ўжо агрычаных, на службу да рускіх князёў. Так, напрыклад, сын уладальніка зямель на Мокшы Беклеміш ахрысціўся, узяў імя Міхаіл. Ён стаў першым з князёў Мышчароніх. Праўнук Беклеміша Аляксандр Юр'евіч прадаў у 1380 годзе свае ўладанні ў басейне ракі Цна Дамітрыю Данскаму. Такія князі і нехрысціянныя мурзы са сваімі атредамі называліся службымі татарамі. Гэтыя мурзы ў XV і XVI стагоддзях усе ахрысціліся і сталі рускімі вайсковымі начальнікамі і землеўладальнікамі. Можна назваць такія прозвішчы, як Юсупавы, Баюкавы, Салтыковы, Ішбодзіны, Мало-ставы, Ценішавы, Карамзіны, Корсакавы і інш.

Мішары разам з мардовымі, рускімі і іншымі народамі Расіі прынялі актыўны ўдзел у сялянскай вайне пад кіраўніцтвам Емяльяна Пугачова. Адным з вядомых камандзіраў быў мішар Мусей Ішаметаў. У сяле Татарскія Юнкі Тарбееўскага раёна пахаваны татарскія разаліччы і паэт Гафур Калахметаў /1881—1918/. Сярод ураджэнцаў Мардовіі — мішар ёць вядомыя татарскія празаікі і паэты. Адзін з пачынальнікаў савецкай татарскай літаратуры Шарыф Камал /1884—1942/ нарадзіўся ў сяле Татарская Пішля Рузаеўскага раёна. Дзіцячы пісьменнік Фахраліслам Агіёў /1887—1938/ родам з сяла Татарскае Ценішава Ашур'еўскага раёна. Найбольш значымі татарскі паэт і драматург 20—30-х гадоў Хадзі Такташ паходзіць з сяла Сугодзь Тарбееўскага раёна. Гэта адзін з чатырх класікаў татарскай паэзіі поруч з Габдулай

Тукаем, Мусой Джалілем і Хасанам Туфанам. Літаратурны крытык і перакладчык Захід Нуркін /1888—1966/ нарадзіўся там жа. На фронце па-геройску загінуў уражэнец сямі Горан-ка Зубава-Паліноўскага раёна татарскі літаратуразнавец Мухамет Мамін /1905—1943/. Паэт і журналіст Ахмет Сімаеў /1915—1944/ з сямі Уопь-Рахманаўска Чырвонаслабодскага раёна быў пакараны смерцю ў Берліне немцамі праз неопы халілі паслы Мусы Джаліля. Адзін з самых папулярных татарскіх пісьменнікаў Абдрахман Абсалымаў /1911—1979/ з сямі Старое Алагулава Каньжкіноўскага раёна стварыў буйныя творы пра Вялікую Айчынную вайну. У Казані жыў і працуе вядомы вучоны, акадэмік Мірас Ісмаілавіч Махмутаў мішар з сямі Алтаны Рамаданаўскага раёна.

Аб"ява

У студзені 1992 г. падпісчыкі атрымалі літаратурна-грамадскі і грамадска-палітычны часопіс пад назвай "АРГАМАК". Гэта туркская слова даўно вядома на Беларусі і абазначае крылатага ханя, які стралой ляціць у будучыню. Фармат часопіса нагадвае часопіс "Англія", аб"ём каля 100 старонак. Індэкс татарскага выдання часопіса 78694, індэкс рускага выдання "АРГАМАК" 78695. Кошт гадавой падпіскі 18 рублёў.

Калі на пошце адкажуша падпісваць, то просім паведаміць аб гэтым у рэдакцыю. У такім выпадку падпіску можна аформіць індывідуальным шляхам: караток квітанняі аб аплаце кошту падпіскі разам з Вашым хатнім адрасам просім даслаць на адрас: 423800, Татарстан, г. Набережныя Челны, Новай горад, ул. П.Усманова, 48 / 14-01/, рэдакцыя журнала "АРГАМАК".

НІКОЛІ НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ

У Навагрудку жыве старэнькая жанчына Аміна Асановіч /дзявочае прозвішча — Паўтарынікая/. У час першай сусветнай вайны ў 1915 годзе яна з бацькамі аказалася ў бежанстве ў Казані. Там жа апынулася і некалькі соцень татарскіх сямей з гарадоў і мястэчак Гродзенскай, Віленскай і Ковенскай губерняў.

"Казанскія татары прынялі нас як родных, хоць мыні татарскай мы не ведалі. Для іх было дастаткова таго, што мы былі мусульмане". У Казані Аміна сустрэлася з Алі Асановічам, сям'я якога прыехала сюды таксама з Навагрудка. У 1918 годзе Аміна і Алі ўзялі шлюб, а ў 1919 годзе пакінулі гэтае горад. Татары-бежанцы прымалі актыўны ўдзел у грамадскім жыцці. Многія з іх, у тым ліку сястра Аміні — Мяр'ема былі членамі Мусульманскага камітэта ў Казані. Будучы муж Аміні — паручык мусульманскага палка Алі Асановіч, разам з іншымі ў 1917 годзе ўдзельнічаў у штурме Казанскага Крамля і ўзняцці на вежы-мінары Сямбікі зялёнага сцяга. Аднак гэты сцяг не доўга лунаў над Крамлём. Матросы на браневіках расправіліся з тымі, хто імкнуўся вярнуць сабе татарскую нацыянальную святыню. Многіх арыштавалі, забілі... У мусульманскім палку разам з Алі Асановічам служылі таксама яго землякі Мустафа Шагідзевіч з Міра і Адам Шчупкі. Трагічна скончыўся лёс Адама — ён быў расстраляны за тое, што ўзяў на заводзе кавалак мыла /у продажы мыла не было, а ў сям'і

гадавалася немаўлі, а што дзіця, разлучанае з маткай, з'елі папукі.

Калі Аміна Асановіч даведалася, што зусім нядаўна ў Казані мірным шляхам запалажыўся на мінары Сімбаіні оцят з мусульманскімі зоркай і паўмесяцам, яна ўзрадавалася і замуцілася адначасова:

"Тое, што боснэспіхова і цаной вялікай крыві жацелі зрабіць сямдзесят з лішнім гадоў таму назад ваши дзяды, вы зрабілі абняа бондроўна і мірна. Малайцы! Але як жнада, што мой Алі так і не даведаецца аб гэтым".

"Ускораці наоли таго, як мы пакінулі Казань, вярнуліся ў Навагрудак, тут устанавілася ўлада Польшчы. Палікі нао паватакі, нам не перашкаджалі маліцца і жыць па-мусульманску. Мой муж Алі быў муадзінам у навагрудкай мячэці. Усе беды, прыгнёт і рэпрэсіі мы адчулі ў 1939 годзе, калі аказаліся пад уладай бальшэвікоў. Землі і маймаць наша былі адабраны, бальшоў мячэню зачынялася ці разбуралася, многіх татар адправілі ў турмы, бонджу. Іто змог, той упіх за міжу. У 1948 годзе забаранілі багаслужэнне ў мячэці, мінару вжамалі, а будынак аддалі пад жылё. Мой Алі гэта пельмі пражна перажываў. Маліліся мы ў чым-небудзь доме. А ў 1966 годзе мой Алі памёр".

Аміна Абубякіраўна Асановіч засталася без дзяцей: першы сын Якуб прапаў без ввестак у час другой сусветнай вайны, сама малодшы сын Бякір загінуў у Чэхаславакіі, а аярэдні сын—Ісмаіл, які вучыўся ў медрэсе ў Сараеве /Югаславія/, эмігрыраваў у Англію, памёр ад інфаркту. Засталіся там яго дзеці і ўнукі. Можа гэтыя радкі дойдучь.

да добрых людзей-беларусаў у Англіі і яны внойдуць хоць
адну жывую родную душу, якая адклікнецца да старой ханчы-
ні /г. Навагрудак, Беларусь, вул. Ваўчацкага, д. 38а, кв.75/

"У Казані мы асобавалі з сям"ёй Фатыха Галеева, -- |
успамінае Аміна Абубекіраўна. -- Яны нам дапамагалі як
маглі. У 1949 годзе Фатыху давялося пачынаць недалёка ад
Навагрудака. Ён у першы вольны дзень пайшоў па вуліцах і ш-
таў, дзе тут жывуць татары. Так ён знайшоў нас, і на гэты
раз ужо мы яму дапамаглі. Добра было б даведацца пра лёс
Фатыха і яго сям"і". Перад расставаннем Аміна Абубекіраўна
сказала: "Я заўсёды з пяшчэнёй успамінаю Казань. Там жа,
у Казані, на татарскім мівары пахаваны мае мама і тата, там
пралітая кроў за адроджэнне татарскага народа нашых братоў,
там я сустрэла свайго любата і брала шлюб... Хочацца, каб
татарскі народ стаў вольным, раўнапраўным з іншымі на-
родамі".

Аб"ява

З чэрвеня 1989 г. выдаецца часопіс "ИДЕЛ" на татарскай
і "ИДЕЛЬ" на рускай мове. Ідэл -- спрадвечная татарская наз-
ва р.Волга. Дэвіз часопіса -- "Жыццё любі, любі Айчыну, свет,
якім жыве народ!". Асноўная тэматыка: літаратура, культура,
моладзь, час. У кожным нумары змяшчаецца нарыс пра жыццё
татараў у розных кутках свету. Індэкс часопіса на татарскай
мове -- 73951, на рускай мове -- 73922. Кошт гадавой пад-
піскі 18 рублёў. Падпісанца на часопіс можна на любой пошце.

МЫ РОДАМ З ВЁСКІ АРДА

За 15 км на паўночны захад ад Клецка знаходзіцца вёска Арда, у якой каля сотні хат і каля 300 жыхароў. Заснавана ў 16 ст. на зямлі князя Радзівіла, а жыхары яе — татары ў рэлігійных адносінах былі падпарадкаваны мусульманам г. Навагрудка.

Маці мая — Софія Аляксандраўна — нарадзілася і нарадзіла мяне ў Ардзе. Як сябе памятаю, яна мне расказвала пра Арду, потым насіла, вазіла і вадзіла ў свой улюбёны кут, на сядзібу сваіх бацькоў. Татары да другой сусветнай вайны тут жылі замкнуцца, у многіх было па некалькі валок зямлі. Мама і сёстры з маленства дапамагалі бацькам на зямлі. І цяпер, калі ўжо мама пахладзела, яна не можа жыць без працы, увесь час на гародзе капаецца. Адразу пасля вайны многія-многія татарскія сем'і выехалі ў Польшчу: палякам, яўрэям і татарам, якія мелі раней польскае грамадзянства, дазволілі пакінуць Беларусь. Пяехалі не таіў, што не любілі родную зямлю, а таму, што баяліся непамерных падаткаў, ссылак у Сібір, калгасаў. Тых, хто засталіся, таксама панягнуліся ў гарады і мястэчкі.

Прыязджаючы ў Арду, мы заўсёды хадзілі на мізар, які знаходзіцца па ў бярозавым гаі. Тут непадалёк і быў хутар майго дзеда. З пагорка відны былі прасторы палёў, невялікія хваёвыя і дубовыя лясочкі. Да 1967 г., калі я з мамай прыязджаў у Арду, яшчэ раслі старыя яблыні на дзедавай сядзібе, а цяпер ужо нічога няма.

Даўней ардзянскія татары сустракаліся на свята са сваімі супляменнікамі ці ў Клецку, ці ў в. Іванава, потым ехалі ў мячэць / джамію / у в. Асмолава, чаведвалі мізары, дзе пахаваны родныя і блізкія. За прыгажосць нашых мясцін аднавяскоўцы ды і іншыя татары маю радзіму крыху з гумарам называлі "Залатой Ардой".

Цяпер жа ў Ардзе жыве толькі 8 татарскіх душ: пенсіянеры Яўгенія Байрашэўская, Аміна Казакевіч, Марыя і Іосіф Карышкія. У калгасе працуюць Каміль Байрашэўскі, Якуб і Іосіф Карышкія, унукі ад дачкі Яўгеніі Байрашэўскай — Сяргей і Генадзь / бацька ў іх рускі /. Пройдзе час і ад татарскай вёскі застанеша толькі татарская назва ды стары мізар.

Мая мама успамінае, куды выехалі нашы татары з Арды: у Баранавічы Адам Багушэвіч, Аміна Карышкая, Аляксандр Казакевіч; у Клецк Дзаміля Курмановіч, Хусаін і Аміна Абрамовічы, Аляксандр Байрашэўскі; у Стоубы Адам Карышкі; у Бабруйск Галіна Казакевіч; у Гродна Фэля Крыніцкая / Курмановіч /; у Мінск дзве дваірадных сястры Аміні Курмановіч, Соня Карышкая, Ева Казакевіч, Адам і Аляксандр Халембекі; у в. Пуклеушчына Нясвіжскага раёна Софія Халембек; у Польшчу дзве Евы Багушэвіч і Казакевіч, Эмілія Барнацкая / Халембек /, Хазбіевіч, Олек і Софія Казакевічы. Ды яшчэ многія іншыя павыяжджалі, але няхай даруюць, што пакуль успомніць цяжка.

Я часта думаю, а што калі б татарам аддалі іх зямлю, ці не вярнуліся б мнгія ў родныя мясціны, ды зяцей навязці. Можа бы і адрадзілася наша вёска. Ва ўсякім разе, я бы паехаў на бацькаўшчыну.

Аб"ява

Адкрыта падпіска на штотыднёвік "ТАТАР ИЛЕ" на татарскай і "ТАТАР ИЛЕ" на рускай мове. Назва часопіса — зямля татароў. Штотыднёвік раскажа пра жыццё татараў у Татарстане і пра ўсе мясціны, дзе жывуць татары. Кожны з нас можа пісаць у штотыднёвік. Усё цікавае з Ваших лістоў будзе надрукавана. Індэкс штотыднёвіка на татарскай мове — 54132, на рускай мове — 54133. Кошт гадавой падпіскі 25 рублёў 20 калеек.

УСЁ ТАЙНАЕ СТАНОВІЦЦА ЯУНЫМ.
ТРЕБА ТОЛЬКІ ПЯРШЛІВА ЧАКАЦЬ

У дзяцінстве мая бедная мамі расказвала мне казку. Я да гэтага часу добра яе памятую, бо яна не толькі вельмі цікавая, але і вельмі павучальная як для былых гістарычных падзей, так і для сучаснасці народаў.

Усе ведаеш, што ў няпраўды доўгія нумы, якія на доўгі час ад народа нікому не ўдалося схаваць. Праўда і справядліваець урэшце рэшт перамогуць. Вось гэтая казка:

"У некаторым царстве, у некаторым гасударстве правіў цар-уладца. У таго цара на галаве быў пачварны гузак. Цар-уладца не хацеў, каб аб гэтым пачварным гузаку ведалі яго падданыя. Таму ён кожна раз караў смерцю цырульніка, які галіў яго і стрыг яму валасы. Дайшло да таго, што ў царстве застаўся адзін цырульнік. Калі ён пагаліў і пастрыг цара, то Уладца яму сказаў: "Цібе я павінен пакараць, каб ты не зноўтаў аб гузаку на маёй галаве. Але раз ты апошні цырульнік у маім царстве, то я над табой злітуюся. Глядзі ж, калі ты хоць слоўца скажаш пра мой гуз, то я пазбаўлю цябе жыцця". Цырульнік ведаў, што гэта не пустая пагроза, ледзь не ашалеў са страху і пакляўся цару, што будзе маўчаць, што нікай яму адсохне язык, калі аб пароквай тайне хоць бы заікнецца. Прайшло некалькі гадоў. У цырульніка стаў сярбень язык, не ведаў ён, што рабіць, дзень і ноч думаў, як пазбавіцца ад жадання расказаць пра тайну цара. Нарэшце, адважыўся. Пайшоў у лес.

у самий нетрі, викопав ямку і апуціу туди голову. Тройчи кринкуу: "У намага пара-Уладикі на галаве расце пачварны гузак". Паоля гэтага яму стала лятчэй, язык нарастау сярбець і целяпацца. Засыпау цырульнік ямку і спакойна вярнуўся дадому: Прайшоу час... На тым месцы, дзе ён закапау ямку, вырасла вялікая бузіна. У тых місцінах аказаўся пастух. Ён адрэзау галінку ад дрэва і зрабіу сабе жалейку. Як толькі падуу у не, дык з жалейкі самі сабой выскачцілі словы: "У намага пара-Уладикі на галаве расце пачварны гузак". Пастух моцна здзівіўся такому голасу са сваёй жалейкі. Так тайна, сакрэт уладикі стау вядомы ўсяму народу".

Мне здаецца, што ў гэтай казцы вельмі справядлівы канец. Тайну ніколі і нікому не ўдавалася схавань уоё жыццё, асабліва калі гэта тайна была пра нешта жудаснае, пачварнае.

Доўгі час было невядома, хто падпісау загад пра жудаснае высіленне татараву з Крыма. Калі 18 мая 1944 г. за адны суткі ўвесь крымскататарскі народ быу вывезены са сваёй Радзімы. У час транспарціроўкі і за паўтара года высілкі затінула больш за 46% татараву. Да смерці Сталіна ніхто не мог спытаць, хто падпісау жудасны загад, таму наоуперак праўдзе ўзялі паклёп на цэлм народ, быццам ён дапамагау акупантам. Цяпер вядома, што віноўнікам гібелі тысяч і тысяч крымскіх татараву былі Сталін, Кагановіч, Маленкоу, Молатау, Мікаян, Варашылау, Вазнясенскі, Булганін. Гэта галоўныя ліджэры, а колькі іх памагатых, якія яшчэ жывуць і перашкаджаць крымскім татарам вярнуцца на радзіму. У высокіх колах прымаюцца рашэнні аб тым, што татары могуць вярнуцца на радзіму, што іх треба ўладкавань на працу, даць зямлэ пад забудо-

ву, прадаваць будаўнічыя матэрыялы. Высялілі людзей за адны суткі, а вярнуць не могуць за трыццаць гадоў. А ўрэшце рэшт лёс перасяленняў-татараў аднаешна на вырашэнне старшыняў раённых і сельскіх выканкомаў, якія і не думаюць выконваць парадзі Масквы.

Каму трэба было ўзвесці паклёп на народы, якія нібыта здрадзілі Савецкай уладзе, высяліць з роднай аямлі чачэнцаў, інгушаў, карачаеўцаў, балкарцаў, калмыкаў, немцаў, крымскіх татарцаў і іншых? Пра гэта мы можа даведаемся ад жалеікі. Трэба чакаць, бо ўсё тайнае становіцца ўрэшце рэшт яўным.

Хадзісы

Намы заўсёды прауду, нават калі яна для цябе не выгадна. Найбольш пажаданы Алаху учынак -- праудзівае слова. Аб наступным у вас спытаюць на Страшным Судзе: аб маладосці вашай спытаюць -- як яе патрацілі; аб жніці спытаюць -- як яго вычарпалі; аб багацці вашым спытаюць -- як яго набылі і як ім распарадзіліся; чаму навучыліся, спытаюць, і як гэта выкарысталі.

Пакуль яшчэ жывуць вашы настаўнікі, запішыце ўсё, чаму яны вас навучылі, бо забыццё гэтых ведаў тое самае, што іх смерць.

Добрае выхаванне -- гэта найлепшая спадчына, якую можна перадаць для сваіх дзяцей.

БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОЎНІК

1100 слоў і сказаў ад дзядзькі Ісмаіла Меметава

Беларускае слова

Крымскататарскае слова

а	а, э
ААН, Арганізацыя Аб'яднаных Нацый	БМТ, Бирлешмиш Миллетлер
аб	Тешкиляты
абавязак	аккында, хусуста
абавязацельства	борджу
абавязкова	меджбуриет
абарона	мутлакъа
аб"ём	мудафаа / к'юрчаланмакъ /
абласны	эписи / битюни /
абмеркаванне	ведяет
або	акыл танышмакъ
абодва	яхут, ёкъса
абы	экиси
авёс	ойле-бойле
ага	джылап
агонь	а-а
агульны	атеш
ад	длумлеси
адбыцца	ондан
адварнуцца	олды, кечти
аддаць	ойланды
аддзел	бөрмек
адзіна	болук
	бир

беларускае слова

крымскататарскае слова

адзачыць

адказ

адказаць

адказваць

адказнасць

адказы

адкрыццё

адкрыты

адкуль

аднак

адначасова

аднойчы

адносіны

адпаведны

адпавядаць

адпачынак

адразу

адсюль

адтуль

адыхання

адчуваць

адчуць

адчыніць

адысці

адыходзіць

ажыццёўленне

азіраўша

ай

Айчына

ишорет этмек

джевап

джевап бермек

къайлы дегиль

бойн борджи

борджлы

ачылмакъ / ачыладжакъ /

ачык

* къайдан

илле

бир вакытте

бир вакыт

мунасебет

онъакелише

кедише

раатланмакъ

шу арада

индан

андан

илими

дуймакъ

дуймак

ачмакъ

четке кетмек

чекильмек / кетмек /

иджраолды

арткъа бакъмакъ

ой

Ватан, Ветан

беларускае слова

крымскататарскае слова

айчыны

акадэмія

аказанца

адказваць

акно

акрамя

актыўны

актыўны

але

амаль

амерыканец

амерыканскі

англійскі

англічанін

апарат

операцыя

апладысменты

апашні

апынуцца

араць

арганізацыя

армія

артыкул

асабліва

асаблівы

аснова

ватандан

академия

анда къалмакъ, ойде чыкъты

костермек, будунмакъ

пенджере

ондан башкъа / башкъа /

арекетли суретте

арекетли

дякин

эр бир заман

амерекъалы

амерекъанынъ

энглизи

энглиз

апарат, машина

операція

эль чырпмалар

сонъгы

къалмакъ / ойде олмакъ /

сурмек

тешкилят

орду

макъале

ойде, пак, хусусан

айрыджа

темели, эсае

беларускае слова

крымскататарскае слова

асноуны

темелли

асобны

айры

асташа

къалмакъ

асцярожна

мукъайт олмакъ

атрад

болюк, отряд

атрымаць

алмакъ

аутамат

автомат

аутар

муэлиф

афіцэр

офицер

ах!

ах!

Добры даень! -- Селям алейкум! Адказ: Дзень добры-- Алейкум селям

Будзьце здаровымі -- Сагълыкъман къалынь.

Адказ: Будзьце і вы здаровымі -- Сагълыкъман барынь.

Ці усё добра у сям"і? -- Хоранданъыз якъшымы?

Адказ: Нічога сабе -- Бир джорыкъ.

/ Працяг будзе /

КРЫМСКАТАТАРСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ ОЗЕН БОЙЛАРНЫНЬ

/ Бераті ракі. Слова гл. на стар. 54 /

Музыкальная партитура песни "Озен бойларынынъ" (Озень бойларынынъ). Песня в 2/4 такта, темп 126. Партитура включает вокальные партии и инструментальное вступление.

Вокальные партии:

О - зен бой - ла - ры - нынъ им - дя - ду - ма - ны,

да - гъ - ла - ры - ны - пыр, се - дер - те - бар - ны.

Инструментальное вступление:

ТУГАН ТЕЛ

Габдулла Тукай шигыре

Татар халык көе

И туган тел, и матур тел, өткәм-өткәннең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем сн туган тел аркылы.

Иң элек бу тел белән өлкән бишкәтә көйләгән,
Анлары гоннар буге өлкән хикәят сөйләгән,

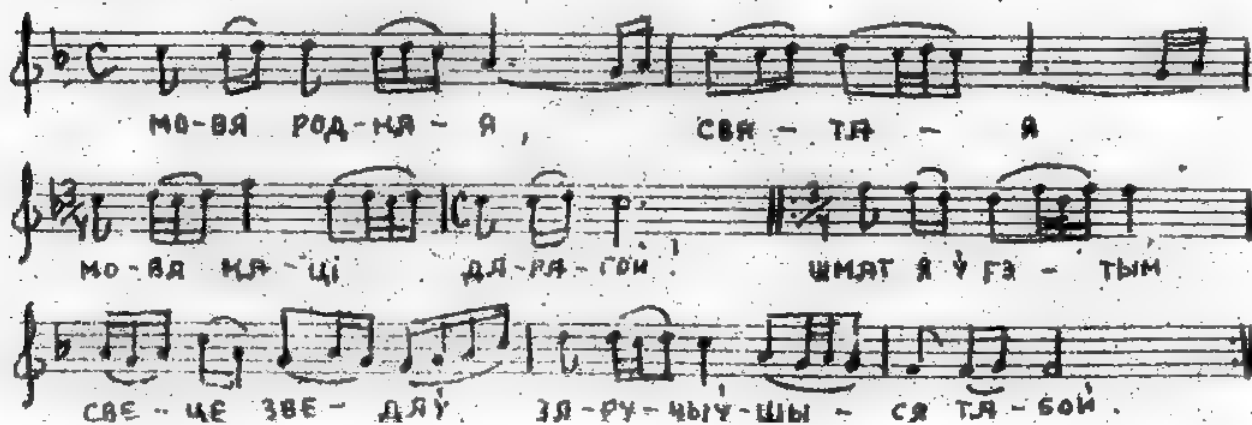
И туган тел! Барвакытта ярдәмәң белән синен,
Кечкенәдән аңлашылган шатыгым, кайгым минем.

И туган тел! Синдә булган иң элек кыйлган догам:
Ярлыкагыл, дин, үзем һәм өткәм-өткәнне, ходан!

Габдулла Тукай

ТУГАН ТЕЛ - РОДНАЯ МОВА

Плясальня

Габдула Тукай

Туган тел — родная мова

Мова родная, святая, мова маці дарагой!
Шмат я ў гэтым свеце зведаў, заручыўся^{шо} табой.
Роднай мовай пела маці кадыханку спавала,
На начах бабуля казкі ціха байла пасла.
Мова родная! Апорай ты была мне заўсёгды,
Я з табой адчуў з маленства подых радасці і бяды.
Мова родная! Табою я маюся першы раз:
Болюхна, даруй матулі, бацьку, мне, памілуй нас!

З татарскай. Пераклаў Рыгор Барадулін

ТУГАН ТЕЛ — РОДНАЯ МОВА

Мова родная, святая, мова маці дарагой!
Шмат я ў гэтым свеце зведаў, заручыўся табой.
Роднай мовай пела маці кадыханку спавала,
На начах бабуля казкі ціха байла пасла.
Мова родная! Апорай ты была мне заўсёгды,
Я з табой адчуў з маленства подых радасці і бяды.
Мова родная! Табою я маюся першы раз:
Болюхна, даруй матулі, бацьку, мне, памілуй нас!

З татарскай пераклаў Рыгор Барадулін

22 красавіка 1991 г.

К БОГУ

Как долго мне пришлось бродить, искать,
Чтоб веру предков вновь принять.
Я с детства от своих оторвана была
И Вера в Бога во мне почти что умерла.

Но Бог не дал её совсем забыть
И в мыслях у меня она осталась жить.
Молитву в детстве Аль-Фатиха
Мне вечером читала моя мама Фатима.

Поэтому, О Бог-Аллах, ты жизнь мне дал.
И как шайтан бы ни хотел, её он не забрал.
И Всемогущий чрез татарку Нагиму
Ты вновь привёл меня к народу моему.

К общенью с нашими людьми
Мы собираемся и в горестные, и в радостные дни.
Молитвы на собраниях читаем, изучаем свой язык,
В намазе пред Тобой свой преклоняем лик.

И просим, О Аллах, о Всемогущий наш
Не покидай нас в этот трудный час.
И сделай так, чтоб мусульмане всей планеты
Были единым пламенем согреты.

СЕЛИМУ ХАЗИЕВИЧУ

Я потомок крымских ханов
И степной долины горькой.
Голос крови тех уланов,
Что в Литве сражались бойко.

Я наследник мурз татарских
И осколок польской шляхты,
Правнук воевод боярских
На заставах несших варту.

Шесть веков живу я долгих
На земле Литвы родимой:
Здесь мой дом — мой берег Волги
И далёкий берег Кюма...

х х
х

Поезда, поезда, уходящие вдаль,
Уезжаете вы — остается печаль.

Уезжаете вы и увозите всё —

Всё, что было прекрасно, что было моё.

Всё, что было моим — не вернуть, не вернуть,

Всё уехало с вами в далёкий ваш путь...

х х
х

Дождь капал на мои руки,
С моих рук падал на землю,
На земле собирался в ручейки,
Ручейки неслись к рекам,
Реки стремились к морю,
Море катило волны к океану,
Океан поднял взгляд к вселенной...
А дождь всё падал на мои руки,
А океан всё смотрел на вселенную...

х х
х

Однажды мы ехали на автобусе. Дорога была долгой и утомительной. Мы въезжали в берёзовую рощу. Деревья по обеим сторонам дороги вытянулись в струну и начали быстро мелькать. Они так долго тянулись и пестрели перед глазами, что мне показалось, будто берёзы — это мои годы, а мчащийся автобус — сама жизнь.

Я невольно подумал: Лишь автобус минует эту рощицу и устремится дальше, как тотчас оборвется моя жизнь и я останусь лежать у последней берёзы на виду у неба.

А водитель на каждой остановке всё будет брать новых пассажиров, снова будет проезжать рощи... И так без конца..

WIELKI TURAN

Plonące słońca Turanu
Czerń cienia i brąz ciał
błysł szabli buńczuka
deszcz

Gwiazdo Turanu
słona kobieto Azji
duchy przodków wychodzą
z bębna i piszczałki

Jeźdźcy zbliżają się do meczetu
Skrzypi wiatr między
deskami dziewczyna
zbliża brązowe ciało kropla
deszczu na włócznie

W pyle i kurzu dojeżdżam
do Kruszynian
drobna cząstka Wiecznego Turanu
powyrzucałem wszystkie kobiety
choć ich ciała fascynowały mnie
jadłem je i piłem a one
tak gorliwie umierały we mnie
w snach traktował je
jeździec z buńczukiem
a były jak trawa na wiosnę
radośnie chłoneły deszcz
a woda z ich ciał
spływała w sypki
piasek

MISTYKA WSPOMNIEN

Cóż jest ojczyzną Tatarów?
Podlaski krajobraz dworek kresowy
Książka z arabskimi literami
kryjąca deszcz i raj
Przypowieści Salomona i odległy
Wschód
Przechodzą nieme szeptane
przez wargi
podlaski piach

MISTYKA WSPOMNIEN (II)

Nieme są księgi Tatarów
A ich kobiety odchodzą
bez wojowników
Nie ma już ognisk dymów
i zasłanków
Dotąd cisza
przeszukuje domy
ubrania
podlaski piach

WIATR OD KIPCZAKU

Ja, pielgrzym polskiego Islamu
władym bezprzestrzennego
królestwa, zwalczyłem
w swoich poematach czas i przestrzeń.

A Dżalaluddin Rumi
William Blake i Czyngis-chan
i wszystkie ordy mojej pamięci

z tętentem koni
jękiem palonych traw

sluchaja Jedyne Fletu
wyobraźni

Tatarzy z kobietami
i końmi idą
przez Karpaty

tatarska czata
na Horyniu

Tajemnica
Orientu

MELANCHOLIA

Jestem Tatarem. Ostry powiew stepu
Twarz moją pieści. A moja ojczyzna
mieszka w rycinie starego meczetu,
w mieście Wilnie.

Moja żona bezbrzeżność słowiańską
podaje mi na srebrze
a jej ręce pachną
Czarnoziemem Budziaku
pragnieniem miejskiego azjaty.
na deszczu i wietrze
slucham głosu przodków.

MESJANIZM STEPÓW

Kiedy każdego dnia rano atakuje mnie codzienność
i boli mnie każda z rzeczy która moja jest
Kiedy nienawiść i tęsknota szarpia spłot słoneczny
Kiedy brak nadziei i wątpliwości jak oszalałe
Zwierzęta wgryzają się w to co kiedyś było
moją duszą, a rozpacz i samotność chwytają mnie
za gardło i kiedy wiem, że ten dzień może być
moim kolejnym Waterloo i kiedy robię wszystko
aby etyka przestała być punktem odniesienia
a stała się podstawą, kiedy rzeczywistość
staje się wściekłym zwierzęciem, które trzeba
zabić by żyć — nagle rozstępuje się wewnętrzna
przestrzeń — w ciszy w skwarze lata słychać
mistyczną muzykę fletu w błękicie Wewnętrznego
Nieba jaśnieje kojącym blaskiem tamga Girejów
Metafizyka wewnętrznego światła. Spokój.
Cisza wewnętrznego Ocenau.

Кароткія паведамленні

ЗВЕСТКІ ЦІКАВЫЯ, АЛЕ ЦІ ВЕРАГОДНЫЯ ?

Наш сябар з Татарстана вядомы паэт Фаяз Файзау даслаў вытрымку з кнігі прафесара А.Х.Халікава "Происхождение татар Поволжья и Приуралья", якую выдала Татарскае кніжнае выдавецтва у 1978 г.

"Так, восенню 1552 г. Іван Грозны "вялікіх і сярэдніх казанскіх людзей, татару, усіх вываў / з Казанскага ханства /, даў ім вёскі і воласці у маскоўскіх, а іншым у наугародскіх і пскоўскіх землях... У час Лівонскай вайны многа казанцаў і цемнікаўцаў / ад г.Цемнікаў, цяпер у Мардовіі /-- служылых людзей колькасцю больш за 30 тысяч былі ўзяты на вайну. Многія з іх затым аселі у Літве і ўсходняй Польшчы і зліліся з раней пасяліўшыміся там залатаардынскімі татарамі Тахтамышамі. Так утварылася тут польская ці літоўская група татару".

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ МЕНШАСЦІ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСІ

Так называецца вельмі цікавы артыкул, змешчаны ў зборніку "Ленинградская конференция по правам меньшинств" / 2 -- 4 июня 1991 г., Ленинград /.

Аўтары І.В.Карашчанка і П.У.Церашковіч / Мінск / пішуць:

"Татары на Беларусі вядомы з канца XIV ст. У XVI ст. перайшлі на беларускую мову. Колькасць невялікая, але даволі стабільная: у 1897 -- 10 тыс. чалавек, у 1959 -- 8,6 тыс., у 1989 -- 12,5 тыс. чалавек. Характэрная асаблівасць палажэння групы -- выключна дружалюбны характар узасмаадносін з беларусамі. У 1989 г. у Мінску створана таварыства "Аль-Кітаб", у якім аб'яднаны як уласна беларускія татары, так і мігранты з Татарстана".

ТАТАРСЬКІ НАПІТАК БУЗА

Бузу нагрівають на десерт у знак поваги до гостей. Цяпер геть напітак найчастіше готують з крупю "Геркулес".

Вимийте вудяний круп у зімній воді і вимийте 10—20 хвилин у цій самій воді у накривному посуді. Після крупу перемеліть, пакласці тонким шаром на олішани лист і поставіть у слаба нагрітій духовці у плиті на пачку. Після гэтаго круп можна размаліць у муку, прапуціўшы яе праз мясарубку.

На 1 пачку прамятага, прасушанага і перамолатага "Геркулеса" у міску пакласці 2 шклянкі шпанічнай мукі, распущанага маала і ўсё гэта старанна перамішаць. Наліць варытак і мяшаць да ўтварэння цестападобнай масы. Після гэтаго шчыльна накрывіць посуд, каб захавань цяпло і патрымаць так 30 хвилин, затым разбавіць масу варыткам пакаёвай тэмпературы.

Калі апара астыне да 25 -- 20 °C, дадаць дрожджы, шклянку цукру і даць пабродзіць. Після масу зноў разбавіць цёплай вадой, старанна перамішаць і перападзіць праз сітца. У масу, якая засталася на сітцы наліць вады і зноў перападзіць, але чальга дапусціць, каб буза зрабілася вельмі рэдкай. Выхымкі адкідаваць. У бузу выоннаць 1—2 шклянкі цукру, перамяшваюць і пакідаць для брожэння ў цёплым месцы. Калі буза падойдзе і стане кісланатай, яна гатова для ўжытку. Перад ужиткам можна яшчэ дадаць цукар. Захоўваць бузу ў зімным месцы.

Для атрымання 6—7 літраў бузы треба: 1 пачак "Геркулеса", 100 г маала, 25—30 г дрожджэй, 2 шклянкі шпанічнай мукі, 2 шклянкі цукру.

З М Е С Т

УСТУПНАЕ СЛОВА	3
КУР"АН. З рускай мовы на беларускую перакладу К.Скурат	6
ІМАН. Абу Касым	12
У ДЗЕНЬ ПАМ'ЯЦІ АХВЯГ ЧАРНОВЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ..	
І.Меметау	13
ПАКЛОН ІСМАІЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАЛЫ І ЯГО РАДЗІМЕ.	
С.Ізідзінаў	15
ГЕНЕРАЛ МАЦЕЙ СУЛЬКЕВІЧ. З польскай мовы перакладу	
Ю.Крыніцкі	21
АДКРЫЦЦЕ МЯЧЭЦІ. А.Якубаўскас	30
НЕКАЛЬКІ СЛОУ АБ МЕНСКІХ ТАТАРАХ. Л.Цьвяткоў	34
ЦІ ЗАХАВАЛІ ТАТАРЫ СВАЕ СВЯТЫЯ КНІГІ І СВАЮ ВЕРУ ?	
І.Канапацкі	46
АХРАТАННЕ — ПАБРАЦІМСТВА. І Канапацкі	51
БЫУ СРОДАК УПЛЫВАЦЬ НА НАДВОР"Е. І.Канапацкі	53
ЗВЕСТКІ ПРА НАШЫХ ТАТАРАУ. І.Яшкін	55
МШАРЫ — ХТО ЯНЫ ? І.Вікінін	57
НІКОЛІ НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ. Ф.Файзаў	63
МЫ РОДАМ З ВЕСКІ АРДА. А.Халембек	66
УСЕ ТАЙНАЕ СТАНОВІЦЦА ЯНЫМ. ТРЭБА ТОЛЬКІ ЦЯГНІВА	
ЧАКАЦЬ. І.Меметау	68
ХАДЗІСЯ	70
БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОУНІК. Склаў І.Меметау	71
ТУГАН ТЕЛ. Г.Тукая. З татарскай перакладу Р.Барадулін	76
Да Бога. Г.Багаціева	77
СЯЛІМУ ХАЗЫЕВІЧУ, ЦЯГНІКІ,ЦЯГНІКІ...ДОЖДЖ КАПАУ	
НА МАЕ РУКІ... АДНОЯЧЫ МЫ ЕХАЛІ НА АУТАБУСЕ.	
А.Якубаўскас	78
ВЯЛІКІ ТУРАН, МІСТЫКА УСПАМІНАУ, МІСТЫКА УСПАМІНАУ-2,	
ВЕЦЕР З КІПЧАКА, МЕЛАНХОЛІЯ, МЕСІЯНІЗМ СТЭПАУ.	
С.Хазбівіч	80
КАРОТКІЯ ПАВЕДАМЛЕННІ	84
ТАТАРСКІ НАПІТАК БУЗА. Татарская кухня	85
АБ"ЯВЫ	29, 62, 65,67

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	3
КУР'АН. С русского языка на белорусский перевод Н.Скурат	6
ИМАН. Абу Касым	12
В ДЕНЬ ПАМЯТИ ЖЕРТВ ЧЕРНОВЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ. И.Меметов	13
ПОКЛОН ИСМАИЛУ МЫРЗЫ ГАСПРАЛЫ И ЕГО РОДИНЕ. С.Изидинов	15
ГЕНЕРАЛ МАТЕЙ СУДЬКЕВИЧ. С польского языка перевёл Д.Криницкий	21
ОТКРЫТИЕ МЕЧЕТИ. А.Якубаускас	30
НЕСКОЛЬКО СЛОВ О МИНСКИХ ТАТАРАХ. Л.Цветков	34
СОХРАНИЛИ ЛИ ТАТАРЫ СВОИ СВЯЩЕННЫЕ КНИГИ И СВОЮ ВЕРУ ? И.Канапацкий	46
ОХРЕТАНИЕ — ПОБРАТИМСТВО. И.Канапацкий	51
БЫЛО СРЕДСТВО ВЛИЯТЬ НА ПОГОДУ. И.Канапацкий	53
СВЕДЕНИЯ О НАШИХ ТАТАРАХ. И.Яшкин	55
МИШАРИ — КТО ОНИ ? И.Биккинин	57
НИКОГДА НЕ ЗАБУДУ КАЗАНЬ. Ф.Фаизов	63
МЫ РОДОМ ИЗ ДЕРЕВНИ ОРДА. А.Халембек	66
ВСЕ ТАЙНОЕ СТАНОВИТСЯ ЯВНЫМ. ДУЖНО ТОЛЬКО ТЕРПЕЛИВО ЖДАТЬ. И.Меметов	68
ХАДИСЫ	70
БЕЛОРУССКО-КРЫМСКОТАТАРСКИЙ СЛОВАРЬ. Составил И.Меметов	71
ТУГАН ТЕЛ. Г.Тунай. С татарского перевёл Р.Бородулин	76
К БОГУ. Г.Богатиева	77
СЕЛИМУ ХАЗЕМЕВИЧУ, ПОЕЗДА, ПОЕЗДА ... ДОЖДЬ КАПАЛ НА МОИ РУКИ ... ОДНАЖДЫ МЫ ЕХАЛИ НА АВТОБУСЕ. А.Якубаускас	78
ВЕЛИКИЙ ТУРАН, МИСТИКА ВОСПОМИНАНИЯ, МИСТИКА ВОСПОМИ- НАНИЙ-2, ВЕТЕР С КИПЧАКА, МЕЛАНХОЛИЯ, МЕСИЯНИЗМ СТЕПЕЙ. С.Хазбиевич	80
КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ	84
ТАТАРСКИЙ НАПИТОК БУЗА. Татарская кухня	85
ОБЪЯВЛЕНИЯ	29, 62, 65, 67

Падпісана да друку 15.10.91.

Тыраж 400 экз. Фармат 60 x 84 1/16

Ум. друк. арк. 51 Папера друк. № 1. Зак. 83

Надрукавана на ратапрынце выдавецтва

"Беларуская Савецкая Энцыклапедыя"

імя Петруся Броўкі

Мінск, вул. Ф. Скарыны, 15-а.